

Een vergeten vrede

Herinneringen aan de Vrede van Rijswijk (1697)

Naam: *Jaap Boerema*

Studentnummer: *s2198290*

Begeleider: *Dr. J.W. Koopmans*

Datum: *06-01-2015*

Inhoudsopgave

Inleiding	1
1. Nederlandse herinneringscultuur.....	6
1.1 Recente literatuur over vaderlandse herinneringen	6
1.2 De Vrede van Rijswijk in de recente geschiedschrijving.....	10
2. Zeventiende-eeuwse herinneringen aan de Vrede van Rijswijk	13
2.1 De ‘Generaale Vreede’ in een notendop	13
2.2 Een door God gegeven vrede	15
2.3 Niet-schriftelijke herinneringen aan de Vrede van Rijswijk.....	18
3. De Vrede van Rijswijk herinnerd: 1790-1940	22
3.1 De Naald van Rijswijk als vaderlandse propaganda	22
3.2 De ‘Generaale Vreede’ herdacht: 1897-1927.....	24
4. Naoorlogse herinneringen aan de Vrede van Rijswijk.....	28
4.1 250 jaar Vrede van Rijswijk.....	28
4.2 De Vrede van Rijswijk wetenschappelijk herdacht.....	29
Conclusie.....	34
Geraadpleegd materiaal.....	37

Inleiding

Met het idee in mijn achterhoofd dat hier ruim driehonderd jaar geleden de grote leiders van Europa bij elkaar kwamen, betrad ik het Rijswijkse Bos. Ik herkende de lange rechte weg van de tekening die gemaakt is van Huis ter Nieuwburg (fig. 1), het vorstelijk paleis waar in 1697 vredesbesprekingen plaatsvonden om de al vele jaren durende oorlog tussen Frankrijk en zijn tegenstanders te beëindigen. Omringd door een indrukwekkende zee van bomen zag ik in de verte het monument staan dat ik daar verwachtte. De langwerpige naald

Fig.1: Huis ter Nieuwburg (Verhalen van Rijswijk, de canon, Lizette de Koning)

was vanaf het begin van de weg goed te zien en het was duidelijk dat er goed was nagedacht over de manier waarop het bouwwerk betreden moet worden. De Naald van Rijswijk heeft in het Rijswijkse Bos een prominente plaats gekregen.¹ Het monument staat op de plek waar tot 1790 Huis ter Nieuwburg stond, tevens de plek waar in 1697 de Vrede van Rijswijk werd getekend. Deze vredesverklaring beëindigde de zogeheten Negenjarige Oorlog.

Deze oorlog was in 1688 begonnen vanwege het feit dat keizer Leopold I van het Heilige Roomse Rijk wilde afrekenen met de ‘universele monarchie’ die Lodewijk XIV van Frankrijk in Europa dreigde te stichten. De keizer zag dat Frankrijk steeds meer invloed kreeg aan de westkant van zijn rijk en besloot de katholieke krachten te verenigen. Protestanten waren ook nog altijd woedend op de Zonnekoning vanwege het herroepen van het Edict van Nantes in 1685. Dit had ervoor gezorgd dat de hugenoten in Frankrijk niet meer hun geloof mochten uitoefenen. Protestantse en katholieke machten in Europa waren in 1686 samengekomen en hadden de Liga van Augsburg gevormd.² Deze Liga bestond uit het Heilige Roomse Rijk, Spanje, Zweden, de Republiek, Beieren, Saksen, de Palts en drie jaar later ook Engeland.

¹ Titelblad: Naald van Rijswijk. Arnoud van Tilburg, “De Naald van Rijswijk,” <http://arnoudvantilburg.nl/gallery/de-naald-rijswijk/>, laatst gewijzigd 3 maart 2012, bekeken op 23 december 2014.

² Woosang Kim, “Power Transitions and Great Power War from Westphalia to Waterloo,” *World Politics* 45, 1 (1992), 164.

‘De Grote Alliantie’, zoals de Liga na de toetreding van Engeland ook wel werd genoemd, was het Franse leger te machtig en op 20 september 1697 werd de Vrede van Rijswijk ondertekend. De Negenjarige Oorlog mag dan nu een voetnoot in de vaderlandse geschiedenis zijn, toch is deze oorlog van historisch belang voor Nederland. Het was voor het eerst sinds de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) dat de Republiek en Engeland weer zij aan zij vochten. Daarnaast was Willem III van Oranje in deze periode één van de grootste tegenstanders van Lodewijk XIV, wat impliceert dat de Republiek in deze periode een belangrijke speler was in de Europese machtspolitiek. Politicoloog Woosang Kim deed onderzoek naar de Europese machtsverschuivingen tussen 1648 en 1815.³ Hij concludeert dat de Negenjarige Oorlog een grootse, hegemoniale en globale oorlog was.⁴ Historicus David Onnekink geeft aan dat dit de eerste oorlog was waarin Frankrijk het moest opnemen tegen alle andere mogendheden bij elkaar. Hierdoor betekende de Negenjarige Oorlog volgens hem “the birth of the Balance of Power” in Europa.⁵ Nu kan men vraagtekens plaatsen of deze oorlog de werkelijke start van de evenwichtspolitiek in Europa is geweest, maar vaststaat dat het tekenen van de vrede in Rijswijk is gebeurd en deze ondertekening deel uitmaakt van het Nederlands verleden.

In de zeventiende eeuw was men zich zeer bewust van de betekenis van deze gebeurtenis. Uit verschillende pamfletten, gedichten, liederen en penningen uit 1697 blijkt dat de ‘Generaale Vreede’, zoals de Vrede van Rijswijk aan het einde van de zeventiende eeuw ook wel werd genoemd, in de Republiek werd gevierd. Zo had Adrianus Deym zijn gedicht *Op de Ryswykse Vreede* een dag na het sluiten van de vredesverklaring al klaar.⁶ Bijna honderd jaar na het sluiten van de vrede gaf stadhouder Willem V toestemming een gedenknaald ter herinnering van de Vrede van Rijswijk te laten bouwen. Zoals hierboven beschreven, gebeurde dit op de plek waar in 1697 de vredesonderhandelingen hadden plaatsgevonden, namelijk Huis ter Nieuwburg. Dit vorstelijke paleis werd, vanwege een te hoge kostenpost voor de stadhouderlijke familie, in 1790 gesloopt.⁷ De Naald van Rijswijk vormt letterlijk het fundament voor de herinnering aan de Vrede van Rijswijk en het einde van de Negenjarige Oorlog.

³ Kim, 154.

⁴ Idem, 160-162.

⁵ David Onnekink, “The Last War of Religion? The Dutch and the Nine Years War,” in *War and Religion after Westphalia 1648-1713*, ed. David Onnekink (Aldershot: Ashgate, 2009), 71.

⁶ Adrianus Deym, *Op de Ryswyksevreede van den 21 september 1697: Inde Na-nagt, en omtrent het deurbreeken van den Dagh voltrokken* (’s-Gravenhage: Cornelus van Dyck, 1697), 1.

⁷ R. Chandali en H.H. Huitsing, *Ter Nieuwburg en de Vrede van Rijswijk: Vorstelijk vertoon in een Hollands dorp* (Rijswijk: Sijthoff Handelsdrukkerijen, 1989), 49.

De Naald van Rijswijk valt, evenals de publicaties rondom de herdenkingen van de Vrede van Rijswijk in de twintigste eeuw, onder de noemer *lieux de mémoire*, ofwel ‘plaatsen van het geheugen’ of ‘plaatsen van herinnering’. Deze term gaf de Franse historicus Pierre Nora aan het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw aan symbolische objecten die het geheugen van bijvoorbeeld een land weergeven. Hierbij kan gedacht worden aan monumenten, musea, vlaggen, maar ook aan herdenkingen en feestvieringen, met in het verlengde daarvan de publicaties daarover.⁸ In de vierdelige boekenreeks ‘Plaatsen van herinnering’ van uitgeverij Bert Bakker – gemaakt aan de hand van de theorie van Nora – worden de belangrijkste herinneringsplaatsen in Nederland op een rij gezet. In het tweede deel van de reeks, *Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw*, is de Naald, en daarmee de Vrede van Rijswijk, niet opgenomen. Dit is opvallend, gezien de hierboven geschetste relevantie van de Negenjarige Oorlog en het sluiten van het vredesverdrag in Rijswijk. In het eerste hoofdstuk zal duidelijk worden dat men kan stellen dat de herdenking van deze oorlog en daarmee de Vrede van Rijswijk onderbelicht is gebleven in de geschiedschrijving.

Aan het einde van de negentiende en in de twintigste eeuw lijkt de Vrede van Rijswijk een ‘vergeten vrede’ te zijn geworden. Grootschalige vieringen in de jubileumjaren bleven uit, maar toch is er ook in deze periode stilgestaan bij de Vrede van Rijswijk. Zo heeft de Vereniging voor Heemschut in Rijswijk in 1947 een boekje gepubliceerd naar aanleiding van 250 jaar Vrede van Rijswijk. Vijftig jaar later wijdde de Historische Vereniging Rijswijk het eerste deel van zijn jaarboek aan de herdenking van de Vrede van Rijswijk. Naast deze uitgave is er ook in Duitsland aandacht besteed aan het herdenken van de vrede. In oktober 1997 was er tijdens een symposium op het Instituut voor Europese Geschiedenis in Mainz het driehonderdjarig bestaan van de Vrede van Rijswijk herdacht. De Duitse historicus Heinz Duchhardt publiceerde hierna *Der Friede von Rijswijk, 1697*, een bundel waarin veertien artikelen werden opgenomen.

Met het voorgaande hebben we de belangrijkste herdenkingsmomenten van de Vrede van Rijswijk te pakken: de uitingen vlak na het sluiten van de vrede, 1792 bij de bouw van de gedenknaald en in de twintigste eeuw respectievelijk de activiteiten bij het 250- en 300-jarig bestaan van de vrede. De manieren van herdenken zijn door de tijd heen veranderd. De gedichten en lofliederen uit 1697 zijn begrijpelijkerwijs qua woordkeuze bijvoorbeeld meer beladen dan de wetenschappelijke publicaties in de bundel van Duchhardt uit 1997. Zo maakt Deym in zijn gedicht uit 1697 gebruik van goddelijke metaforen om de dag van de vrede te

⁸ Pierre Nora, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire,” *Representations* 26 (Spring, 1989), 12.

beschrijven.⁹ In de wetenschappelijke literatuur wordt daarentegen meer van een afstand gekeken naar de Vrede van Rijswijk en heeft men op het Rijswijkse symposium in 1997 bijvoorbeeld gekeken naar het thema ‘onderhandelen’. Dit maakt de vergelijking tussen de verschillende momenten waarop de vrede is herdacht lastig. Daarom is er geen sprake van een comparatief element in de centrale vraag van deze scriptie en luidt deze: Op welke manieren is de Vrede van Rijswijk tot op heden herdacht en welke plaats neemt de Vrede van Rijswijk in de Nederlandse herinneringscultuur in? Hierbij zal ik mij richten op de analyse van de context van de herdenkingsmomenten en de vormen waarin de vrede werd herdacht.

Het belang van het analyseren en verklaren van de herdenkingen rond de Vrede van Rijswijk is met andere woorden het nader in kaart brengen van de herdenkingscultuur in de Nederlandse geschiedenis aan de hand van een casus die tot nog toe in de historiografie weinig aandacht heeft gekregen. In het eerste hoofdstuk zal ik daarom de meest recente literatuur omtrent de Nederlandse herinneringscultuur wat betreft de Republiek op een rij zetten. Daarna zal ik kort ingaan op de geschiedschrijving rondom de Vrede van Rijswijk om zo aan te tonen dat dit onderwerp historiografisch gezien onderbelicht is gebleven. Het tweede hoofdstuk zal zich richten op de vraag op welke manier de Vrede van Rijswijk aan het einde van de zeventiende eeuw gevierd en herinnerd is. De geselecteerde bronteksten komen voort uit de vieringen en herdenkingsmomenten in de periode die meteen volgde op de Vrede van Rijswijk. Hier is te zien dat de ondertekende vrede vooral herinnerd is in pamfletten, in de vorm van gedichten, lofliederen en traktaten. Daarnaast wordt de informatie over de viering in de nieuwsperiodiek *Europische Mercurius* benut. Dit medium bevat samenvattingen van de staatkundige zaken rond de Republiek. Daarbij komt ook de Vrede van Rijswijk aan bod. Het doel van dit hoofdstuk is het in kaart brengen van de manier waarop de vrede gevierd werd in de periode vlak na september 1697. Deze vieringen vormen het begin van de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk.

Het derde hoofdstuk staat in het teken van de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk vanaf het einde van de achttiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog. De Naald van Rijswijk is de belangrijkste, nog zichtbare *lieu de mémoire* uit deze periode, die ons herinnert aan de Negenjarige Oorlog en de vredesbesprekingen in 1697. Het monument is 95 jaar na het sluiten van de vrede geplaatst. Waarom is dit toen gebeurd? Aan de hand van literatuur van de Historische Vereniging van Rijswijk zal ik verklaren waarom de Naald van Rijswijk is geplaatst in 1792. Daarnaast zullen 1897 (het tweehonderdjarig bestaan) en – opmerkelijk

⁹ Deym, 3-4.

genoeg – de jaren twintig van de twintigste eeuw worden aangehaald als herinneringsmomenten aan de Vrede van Rijswijk.

In het laatste hoofdstuk wordt verder ingegaan op de herinneringen van de Vrede van Rijswijk na de Tweede Wereldoorlog. Hierin zal nader worden aangetoond dat de herdenkingen ter ere van het driehonderdjarig bestaan van de Vrede van Rijswijk een wetenschappelijk karakter hadden. De publicaties naar aanleiding van twee symposia – in respectievelijk Mainz en Rijswijk– zullen in dit hoofdstuk geanalyseerd en geduid worden. Daarnaast zal ik kort ingaan op de publicatie van het bestuur van de historische Vereniging voor Heemschut in Rijswijk en analyseren op welke manier zij stilstond bij 250 jaar Vrede van Rijswijk.¹⁰ In dit hoofdstuk zal deze publicatie onderdeel zijn van de analyse van de herinneringscultuur van de Vrede van Rijswijk na de Tweede Wereldoorlog. Tot slot rest ons het raadsel waarom de Vrede van Rijswijk in de meeste literatuur vergeten wordt. Een monument is blijkbaar niet altijd een garantie voor een verankering in het collectief geheugen.

¹⁰ A. Rodenburg, *De Vrede van Rijswijk* (Rijswijk: V.A. Kramers, 1947), 3.

1. Nederlandse herinneringscultuur

De literatuur wat betreft de herinneringscultuur in de Nederlanden is veelomvattend. Vanwege het onderwerp van deze scriptie, dat een klein gedeelte vormt van de geschiedenis van de Republiek, zal ik mij in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk beperken tot de meest recente literatuur op het terrein van de herinneringscultuur wat betreft de Republiek. In de tweede paragraaf van dit hoofdstuk zal gekeken worden hoe de Vrede van Rijswijk terugkomt in de recente literatuur omtrent de Nederlandse herinneringscultuur. Het zal duidelijk worden dat de Vrede van Rijswijk een in de literatuur ‘vergeten vrede’ is.

1.1 Recente literatuur over vaderlandse herinneringen

Voor het in kaart brengen van de herinneringscultuur rondom de Vrede van Rijswijk is het van belang vast te stellen waar cultuurhistorici omtrent herinneringscultuur in de Nederland zich momenteel mee bezighouden. Eén van de meest recente publicaties op dit gebied is het proefschrift van Marianne Eekhout over de rol van het geheugen bij de identiteitsvorming van steden in de Habsburgse Nederlanden en de Nederlandse Republiek. In haar inleiding noemt Eekhout het voorbeeld de Schermersoproer in 's-Hertogenbosch op 1 juli 1579, omdat deze gebeurtenis goed laat zien hoe herinneringen werden gebruikt bij de vorming van een stedelijke identiteit. De herinnering aan deze katholieke overwinning op de protestanten in 's-Hertogenbosch werd decennia later nog gebruikt door magistraten om hun macht in de stad te rechtvaardigen.¹¹ De jaarlijkse herinnering aan de overwinning, alsmede het schilderij dat in 1600 naar aanleiding van dit gevecht werd gemaakt, hebben bijgedragen aan de identiteitsvorming van de katholieke meerderheid in 's-Hertogenbosch aan het einde van de zestiende eeuw.¹² Eekhout onderzocht in hoeverre herinneringen aan de Opstand hebben bijgedragen aan de vorming van die identiteit, hoe deze de tijd hebben doorstaan en hoe zij invloed hebben gehad op verschillende actoren, zoals de kerk, de rechterlijke macht en corporaties.¹³ Eekhout stelt dat het stedelijk geheugen niet alleen schriftelijk werd

¹¹ Marianne Eekhout, *Material Memories of the Dutch Revolt: The Urban Memory Landscape in the Low Countries, 1566-1700*, Proefschrift. Universiteit van Leiden, 12 november 2014, 1-2.

¹² Idem, 3.

¹³ Idem, 5.

overgedragen, maar dat het een multimediaal geheugen was. Zij doelt hier op schilderijen, gevelstenen, toneelstukken en andere plaatsen van herinnering.¹⁴

Het werk van Eekhout is een vernieuwende bijdrage aan de bestaande literatuur over de herinneringscultuur in de tijd van de Republiek, omdat zij het multimediale geheugen van steden in verband brengt met de herinnering aan de Opstand. Ook in de recente bundel *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe* wordt ingegaan op de opkomst en het belang van multimediale praktijken. Hierin wordt gesteld dat verschillende, multimediale objecten als ‘dragers van het geheugen’ kunnen dienen en herinneringen met zich meedragen, variërend van een stuk veen tot een Iers toneelstuk.¹⁵ De bundel van Pollmann c.s. is ingedeeld in drie delen: de rol en het gebruik van het geheugen voor politieke doeleinden, de rol van verschillende media bij het overbrengen van bepaalde herinneringen en het persoonlijk geheugen. Jasper van der Steen heeft bijgedragen aan de bundel door in te gaan op rol van het geheugen en het gebruik ervan tijdens politieke conflicten. De zogeheten ‘memory wars’ zijn geen conflicten over het verleden, maar conflicten waarbij het verleden wordt aangehaald als argument voor het heden. Van der Steen gebruikt in zijn artikel het voorbeeld van de strijd tussen de remonstranten en de contraremonstranten tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621).¹⁶ Beide partijen gebruikten in deze jaren herinneringen uit de tijd van de Opstand om hun standpunten te ondersteunen. Van der Steen spreekt over het verleden als een ‘retorisch slagveld’ waar de ‘memory wars’ tussen de remonstranten en de contraremonstranten uitgevochten werd.¹⁷

De functie van de verschillende media speelt bij de herinneringscultuur een belangrijke rol. In een artikel van Eekhout in de genoemde bundel van Pollmann c.s. wordt duidelijk dat media een grote rol speelden tijdens de Opstand. Als voorbeeld noemt zij de strijd om Breda. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd er tijdens een inspectie aan de vestingwerken een stukje veen gevonden.¹⁸ Dit stukje veen dient in dit geval als de hierboven genoemde ‘drager van het geheugen’. Onderzoek van Eekhout wees uit dat soldaten zich hadden verstopt binnenin de vracht van een veenleverancier en zo de stad

¹⁴ Idem, 3.

¹⁵ Judith Pollmann en Erika Kuijpers, “Introduction. On Early Modernity of Modern Memory,” in *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann, et al. (Leiden: Brill, 2013), 10.

¹⁶ Jasper van der Steen, “A Contested Past. Memory Wars During the Twelve Years Truce (1609-21),” in *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann, et al. (Leiden: Brill, 2013), 46.

¹⁷ Van der Steen, 60.

¹⁸ Marianne Eekhout, “Celebrating a Trojan Horse. Memories of the Dutch Revolt in Breda, 1590-1650,” in *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann, et al. (Leiden: Brill, 2013), 129-130.

binnen waren gekomen. Pamfletten berichtten over een nieuw Trojaans paard, waarmee de gebeurtenis gelijk tot het nationale geheugen behoorde.¹⁹

Ook Donald Haks ging recentelijk in op het gebruik van verschillende media tijdens conflicten, in zijn geval de oorlogen waaraan de Republiek deelnam tussen 1672 en 1713. Haks haalt bronnen aan om de verschillen in aard en strekking van media te kunnen waarnemen.²⁰ Hij definieert de term ‘identiteit’ als een “uiting van verbondenheid aan een plaats of streek, groep of confessie.”²¹ In het kader van de herinneringscultuur speelt Haks hiermee in op de vorming van een bepaalde identiteit door het terugvallen op bepaalde mythen en tradities. Deze identiteit vormt zich volgens Haks in de wisselwerking met de maatschappij en via een proces van verbeelding, benoeming en herkenning.²²

Behalve via de hierboven genoemde bundel heeft Judith Pollmann tevens op andere manieren bijgedragen aan de recente literatuur rondom de herinneringscultuur van de Nederlandse Republiek. In een publicatie uit 2013 behandelt zij een aantal overeenkomsten en verschillen in de manier waarop katholieken en protestanten in de Lage Landen het verleden gebruikten om zichzelf te definiëren. Zij stelt dat er zich in de Noordelijke Nederlanden naast alle confessionele herinneringsculturen ook een seculiere, politieke herinneringscultuur ontwikkelde.²³ In deze seculiere herinneringscultuur werd volgens Pollmann de nadruk gelegd op een collectieve strijd tegen een verleden waarin de wrede Spaanse overheerser de vrijheid van alle Nederlanders had bedreigd. De klemtoon kwam te liggen op de herinnering aan het gezamenlijk lijden van alle stedelingen.²⁴

Een andere recente bijdrage komt van Raingard Esser die met haar boek *The Politics of Memory: The Writing of Partition in the Seventeenth-Century Low Countries* in 2012 een bijdrage leverde aan de historiografie van de herinneringscultuur.²⁵ Esser richt zich in deze uitgave op ‘chorografieën’, beschrijvingen van landen of gebieden. Esser gaat in op de constructie van een politiek geheugen in de Lage Landen en hoe deze verbonden is met de herinnering van historische gebeurtenissen en tradities.²⁶ De chorografische omschrijvingen

¹⁹ Eekhout, “Celebrating a Trojan Horse. Memories of the Dutch Revolt in Breda, 1590-1650,” 130.

²⁰ Donald Haks, *Vaderland en vrede 1672-1713: Publiciteit over de Nederlandse Republiek in de oorlog* (Hilversum: Verloren, 2013): 20.

²¹ Idem, 16.

²² Idem.

²³ Judith Pollmann, “Met grootvaders bloed bezegeld: Over religie en herinneringscultuur in de zeventiende-eeuwse Nederlanden,” *De Zeventiende Eeuw* 29, 2 (2013), 156.

²⁴ Pollmann, “Met grootvaders bloed bezegeld: Over religie en herinneringscultuur in de zeventiende-eeuwse Nederlanden,” 167-168.

²⁵ Raingard Esser, *The Politics of Memory: The Writing of Partition in the Seventeenth-Century Low Countries* (Leiden: Brill, 2012), 12.

²⁶ Idem, 12-13.

laten volgens Esser zowel ruimtelijke als culturele verschillen in identiteit zien tussen steden en provincies in de Habsburgse Nederlanden en de Republiek.²⁷

In de hierboven genoemde, recent verschenen literatuur omtrent de herinneringscultuur in de tijd van de Republiek worden cultuurhistorische begrippen als identiteit en ‘memory wars’ gebruikt om politieke en stedelijke ontwikkelingen, zoals de strijd tussen de remonstrantenten en de contraremonstranten of de Schermeroproer in ’s-Hertogenbosch, te verklaren. De positie van de Republiek en Nederland bij de vieringen vlak na en de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk hadden ook een politieke lading. Zo vormden de vredesonderhandelingen zelf natuurlijk een politiek spel en werd de Naald van Rijswijk, zoals in hoofdstuk drie zal blijken, gebouwd om de politieke redenen.

Cultuurhistorisch gezien speelde bij de bouw van de gedenknaald in 1792 de term ‘vergeten’ een belangrijke rol. Kijkend naar het geheugen en het herinneren van gebeurtenissen, wordt ‘vergeten’ in zowel het proefschrift van Eekhout als de bundel van Pollmann c.s. genoemd. Bij deze publicaties is te zien dat de term vooral een rol speelt bij het politieke geheugen. Philip Benedict spreekt van ‘vergeten’ in relatie tot de Franse Godsdienstoorlogen. Hij stelt dat geheugen en vergeten hand in hand gingen in alle naoorlogse vredesonderhandelingen. Men deed dan “alsof er nooit wat was gebeurd.”²⁸ Ook Eekhout behandelt de relatie tussen vergeten en herinneren, door in te gaan op de verdragen die in de vijftiende en zestiende eeuw werden gesloten. ‘Vergeten’ werd in dit opzicht vaak in een apart artikel ondergebracht. Als voorbeelden noemt zij de Pacificatie van Gent (1576) en de Vrede van Westfalen (1648).²⁹ Kuijpers noemt ‘vergeten’ in de verdragen zelfs als onderdeel van deze verdragen tussen de steden in de Zuidelijke Nederlanden en de Spaanse koning.³⁰ In steden als Brugge, Ieper en Gent werd de Opstand herinnerd als een “korte en spijtige onderbreking” van loyale en vrome geschiedenis van de steden in de Zuidelijke Nederlanden.³¹ Susan Broomhall brengt ‘vergeten’ in verband met de “verontrustende gedachten” – gedachten aan het geweld in de Franse Godsdienstoorlogen – die mensen hadden in de zestiende eeuw in Frankrijk. Net als Benedict doet zij dit ook aan de hand van de Franse Godsdienstoorlogen, maar zij legt de nadruk op de trauma’s die men had naar

²⁷ Idem, 15.

²⁸ Philip Benedict, “Shaping the Memory of the French Wars of Religion. The First Centuries,” in *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann, et al. (Leiden: Brill, 2013), 112.

²⁹ Eekhout, *Material Memories of the Dutch Revolt: The Urban Memory Landscape in the Low Countries*, 12.

³⁰ Erika Kuijpers, “Between Storytelling and Patriotic Scripture. The Memory Brokers of the Dutch Revolt,” in *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann, et al. (Leiden: Brill, 2013), 189.

³¹ Idem, 190.

aanleiding van het extreme geweld.³² In het derde hoofdstuk zal duidelijk worden dat ‘vergeten’ ook bij de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk een rol heeft gespeeld.

1.2 De Vrede van Rijswijk in de recente geschiedschrijving

In de nieuwste literatuur omtrent de Nederlandse herinneringscultuur is over de Vrede van Rijswijk weinig te vinden. De vierdelige boekenreeks *Plaatsen van Herinnering* zet de Nederlandse *lieux de mémoire* vanaf de prehistorie tot en met de twintigste eeuw op een rij. In het tweede deel van de reeks, dat over de zeventiende en achttiende eeuw gaat, is de Vrede van Rijswijk niet opgenomen. Redacteur Maarten Prak rechtvaardigt de keuzes door aan te geven dat er gekozen is voor een aantal belangrijke jaartallen die “iedereen behoort te kennen”.³³ Opmerkelijk is dat Prak een aantal voorbeelden noemt uit de zestiende eeuw, waar het boek zich zou moeten richten op de zeventiende en achttiende eeuw. Zo noemt Prak de Sint-Catherinakerk in Den Briel, waarbij Prak doelt op de verovering van Den Briel door de Watergeuzen in 1572, het Groot Kapittelhuis waar het verdrag rond de Unie van Utrecht in 1579 werd getekend en het Prinsenhof, de plek waar Willem van Oranje in 1584 werd vermoord.³⁴ Daarnaast richt de bundel zich op niet-Europese herinneringsplaatsen die belangrijk waren voor de Republiek, zoals het raadhuis in Munster, Wall Street en het Erbeveld-monument in Jakarta.³⁵

In een recensie over de vierdelige reeks noemt Marianne Mooijweer *Plaatsen van Herinnering* geen doorsnee boek over de vaderlandse geschiedenis. Ze geeft aan dat het boek meer stilstaat bij de verwerking van het nationaal verleden dan bij de belangrijkste plaatsen van herinnering in Nederland.³⁶ In dit opzicht vergelijkt Mooijweer de reeks met Niek van Sas’ bundel *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen*. In dit ‘academische rariteitenkabinet’, zoals Van Sas zijn publicatie zelf beschrijft, worden Nederlandse plaatsen beschreven ‘waaraan onze herinnering zich heeft gehecht’.³⁷ Van Sas

³² Susan Broomhall, “Disturbing Memories. Narrating Experiences and Emotions of Distressing Events in the French Wars of Religion,” in *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann, et al. (Leiden: Brill, 2013), 253-254.

³³ Maarten Prak, “Amsterdam Rembrandthuis: Inleiding,” in *Plaatsen van herinnering*, ed. Maarten Prak (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2006), 21.

³⁴ Prak, 5.

³⁵ Prak, 8-9

³⁶ Marianne Mooijweer, “Gestold verleden: De Nederlandse geschiedenis in lieux de mémoire,” *Geschiedenis Magazine* 41, 2 (2006), 44.

³⁷ N.C.F. van Sas, “De vaderlandse herinnering,” in *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen*, ed. N.C.F. van Sas (Amsterdam: Uitgeverij Contact, 1995), 16-17.

geeft aan dat het aantal potentiële Nederlandse *lieux de mémoire* bijna eindeloos bleek en de keuzes daarmee betrekkelijk: “Zonder moeite zouden ook heel andere, even verdedigbare selecties te bedenken zijn.”³⁸ Ook in deze bundel, die duidelijk gaat over de Nederlandse herinneringscultuur, komt de Vrede van Rijswijk niet voor.

De Vrede van Rijswijk wordt daarentegen wel genoemd in het boek *Sporen van de vaderlandse geschiedenis: bepalende plekken uit meer dan 2000 jaar geschiedenis van Nederland*. In dit grootschalige overzicht van de Nederlandse geschiedenis – van de Hunebedden tot en met de vuurwerkcramp in Enschede – noemt Bert Stamkot de Vrede van Rijswijk als markering van het einde van de Republiek als Europese macht. Zoals hierboven al is duidelijk gemaakt, geeft ook Stamkot aan dat de Republiek aan het einde van de zeventiende eeuw een belangrijke speler was in de Europese politiek. Hij benadrukt dat dit met name te danken was aan Willem III, die in 1689 ook koning van Engeland werd.³⁹

David Onnekink wijdt in de bundel *War and Religion after Westphalia 1648-1713* een artikel aan de Negenjarige Oorlog. Hij stelt de vraag of de Negenjarige Oorlog gezien kan worden als een godsdienstoorlog.⁴⁰ Hoewel hij niet specifiek ingaat op de Vrede van Rijswijk, draagt dit artikel wel bij aan de historiografie van de internationale machtsverhoudingen aan het einde van de zeventiende eeuw. Een weerspiegeling van deze verhoudingen is ook te zien geweest tijdens de vredesonderhandelingen in Rijswijk. Onnekink concludeert overigens dat de Negenjarige Oorlog geen godsdienstoorlog is, maar dat het niet veel had gescheeld of het was er wel één geworden.⁴¹

Daarnaast gaat de in de vorige paragraaf genoemde Donald Haks wel in op de Vrede van Rijswijk. Hij richt zich met name op de vieringen naar aanleiding van de vrede. Zo verwijst hij naar twee dankdagen – in Londen en in de Republiek – en wijst hij op een prent ter ere van de gesloten vrede in 1697.⁴² Deze herinneringsmomenten zullen in het volgende hoofdstuk aan bod komen.

In deze paragraaf is te zien dat de Vrede van Rijswijk in de literatuur omtrent Nederlandse plaatsen van herinnering sporadisch voorkomt. Het is opmerkelijk dat de Vrede van Rijswijk niet is opgenomen in de boekenreeks *Plaatsen van Herinnering*. Deze reeks heeft de belangrijkste Nederlandse herinneringsplaatsen op een rij gezet, maar de Naald van Rijswijk – de meest in het oog springende *lieu de mémoire* die ons de Vrede van Rijswijk in

³⁸ Idem, 16-17.

³⁹ Bert Stamkot, *Sporen van de vaderlandse geschiedenis: bepalende plekken uit meer dan 2000 jaar geschiedenis van Nederland* (Arnhem: Terra, 2009), 81.

⁴⁰ Onnekink, 70.

⁴¹ Idem, 88.

⁴² Haks, 109-110; 143,168.

1697 doet herinneren – is hierin niet opgenomen. Des te belangrijk is het de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk op te nemen in de Nederlandse herinneringscultuur. Dit zal in de volgende hoofdstukken gebeuren.

2. Zeventiende-eeuwse herinneringen aan de Vrede van Rijswijk

In dit hoofdstuk zullen de vieringen rondom de Vrede van Rijswijk aan het einde van de zeventiende eeuw centraal staan. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal ik kort een aantal belangrijke zaken bespreken die van belang zijn om de Vrede van Rijswijk in zijn historische context te plaatsen. In de tweede paragraaf zullen de vieringen zelf centraal staan. Deze vormen de basis van de herinnering aan de Vrede van Rijswijk en hebben er voor gezorgd dat de vrede een plaats heeft gekregen in herinneringscultuur aan het einde van de zeventiende eeuw. In het eerste deel van deze paragraaf zullen vieringen in literaire kring – in de vorm van bronteksten – aan bod komen. Daarna zullen niet-schriftelijke manieren van vreugde-uitingen geanalyseerd worden. De vreugde-uitingen werden niet alleen schriftelijk publiekelijk gemaakt, maar maakten deel uit van een multimediaal geheugen. Uit deze bronteksten, voorstellingen en materiële bronnen, afkomstig uit de periode vlak na de vredesonderhandelingen in 1697, zal blijken dat de vrede aan het einde van de zeventiende eeuw grote invloed had op de inwoners van de Republiek.

2.1 De ‘Generaale Vreede’ in een notendop

“De Koningen van Vranckrijck ende Spaigne voor Vyanden van desen staat te erkennen, hare Landen, Luyden, Ingezetenen ende Onderdanen alomme soo te Water als te Lande vyandtlijk te vervolgen ende aen te tasten, alle overlast ende geweldt van dezelve af te weeren, ende alles te doen wat men tot defensie van Ons lieve Vaderlandt, en afbreuck van Onse Vyanden schuldig is en behoort te doen.”⁴³

Nog geen vijf jaar na het sluiten van de Vrede van Rijswijk verklaarde de Republiek Frankrijk alweer de oorlog. Het bovengenoemde citaat is afkomstig uit het manifest dat is opgesteld door de Staten-Generaal en vormt het laatste deel van de oorlogsverklaring aan het Frankrijk van Lodewijk XIV en Spanje. De oorlogsverklaring was een reactie op het feit dat de kleinzoon van Lodewijk XIV de erfgenaam was van de overleden koning van Spanje. De Spaanse Successieoorlog, zoals deze werd genoemd, was opnieuw een strijd waarin Willem

⁴³ *Manifest, houdende de redenen waerom de Hoogh. Mog. Heeren Staten Generael genoodtzaeckt zijn tegens de Koningen van Vranckrijck en Spaigne den Oorlogh te declareren, in dato den achtsen Mey 1702* (’s-Gravenhage: Drucker van de Hoogh, 1702), 15.

III met een alliantie streed tegen Frankrijk. In het manifest van 1702 wordt expliciet genoemd dat de Staten-Generaal niet hadden verwacht dat Frankrijk zich zou houden aan de in 1697 gesloten vredesonderhandelingen in Rijswijk.⁴⁴ Dit alles gebeurde nog geen vijf jaar nadat de landen in Europa elkaar in Rijswijk de vrede hadden gewenst.

De Negenjarige Oorlog, ook wel de Oorlog van de Grote Alliantie of de Oorlog van de Liga van Augsburg genoemd, maakte deel uit van een reeks oorlogen die in de tweede helft van de Nederlandse Gouden Eeuw het beeld van West-Europa bepaalde.⁴⁵ Terwijl Lodewijk XIV probeerde delen van zijn buurlanden voor zich te winnen, leek de Republiek het slachtoffer te worden van de strijd om de macht in West-Europa. De Devolutieoorlog (1667-1668) en de ‘Guerre de Hollande’ (Nederlandse Oorlog, 1672-1678) waren allebei gegaan om het aantasten van de vooral economische macht van de Republiek. Stadhouder en prins van Oranje Willem III wist vanaf 1672 door middel van allianties de Franse Zonnekoning tegen te houden. In 1688 brak zoals vermeld in West-Europa opnieuw een oorlog uit, die zou duren tot 1697.

De basis voor de vredesonderhandelingen in Rijswijk waren de gesloten vredestraktaten van Munster (1648) en Nijmegen (1678).⁴⁶ De conferentie in Rijswijk opende op 9 mei 1697 en duurde 21 september van dat zelfde jaar. In verschillende traktaten werd de vrede gesloten tussen Frankrijk enerzijds en het Duitse Rijk, de Republiek en Engeland anderzijds. Zweden diende tijdens deze onderhandelingen als bemiddelaar. De onderhandelingen gingen over het vrijgeven van handelsroutes zoals die er waren voor de Negenjarige Oorlog, de vrijheid van vervoer van mensen en goederen en het wel of niet teruggeven van bepaalde gebieden of steden die door de oorlog waren verkregen. Bij dit laatste punt kan gedacht worden aan bijvoorbeeld Lotharingen en Straatsburg. Al in mei 1697 gaven de Fransen aan Lotharingen niet zomaar terug te willen geven.⁴⁷ Straatsburg werd uiteindelijk ingelijfd door de Fransen in ruil voor het in augustus 1697 veroverde Barcelona.⁴⁸

In de nacht van 20 op 21 september 1697 werd de Vrede van Rijswijk door de afgevaardigden van de verschillende landen getekend. Achteraf weten wij dat de vrede niet van lange duur zou zijn, maar dat wisten de mensen toentertijd niet. De periode vlak na de Vrede van Rijswijk is door de inwoners van de Republiek op verschillende, feestelijke

⁴⁴ *Manifest*, 5.

⁴⁵ Steward Philip Oakley, *William III and the Northern Crowns During the Nine Years War, 1689-1697* (New York: Garland Publishing, 1987), 10.

⁴⁶ Engelbregt Boucquet, *Vervolg van het gepasseerde op de vrede-handel tot Ryswyk* (Gent: Universiteit Gent, 1697), 6.

⁴⁷ *Europische Mercurius: Achtsten Stuk, Eerste Deel. Begrypende de eerste zes maanden van het Jaar 1697* (Amsterdam: Timotheus ten Hoorn, 1697), 292.

⁴⁸ *Idem*, 253.

manieren gevierd. Voor de geallieerden betekende de vrede in 1697 een einde aan een oorlog die volgens de zeventiende-eeuwse dichter Hendrik Hasmoor bloedig moet zijn geweest.⁴⁹ Reden genoeg voor de inwoners van de Republiek om deze vrede te vieren.

2.2 Een door God gegeven vrede

*“Soo was de wereld weer op haar vergulde throon,
O weergalose vreugd! O heerlijk geeval!
Zijt welkom, vlugge faam met al uw blygeschal,
En gy gewyde maagd met uwe hemelschat,
De loovlijk Vree, die alle heyl omvat.”*⁵⁰

De periode na het tekenen van de vredesonderhandelingen in Rijswijk kende een explosie aan gedichten en pamfletten, waarin de Vrede van Rijswijk wordt geroemd als een door God gegeven vrede. Er wordt in de gedichten veel gebruik gemaakt van goddelijke en mythologische beeldspraak. Eekhout verwijst in haar proefschrift naar het feit dat bronnen in verband kunnen worden gebracht met een mythologisch of Bijbels verleden. Zij geeft aan dat door deze verbintenis met het verleden de herinneringen aan een bepaalde gebeurtenis kunnen veranderen.⁵¹ Ook bij de pamfletten en gedichten ter ere van Vrede van Rijswijk is er veelvuldig gebruik gemaakt van een mythologische en goddelijke terminologie. Mythologie werd in veel gevallen in verband gebracht met de economische voordelen die de Vrede van Rijswijk bood.

Het bovengenoemde citaat betreft een gedeelte van een gedicht van dichter Adrianus Deym, geschreven in de nacht van 20 op 21 september. Hij roemt de Republiek en toont het besef dat de zeventiende eeuw een eeuw van “louter goud” was.⁵² Deym verwijst in zijn gedicht naar de gevolgen van de vrede voor de Republiek. Hij noemt Apollo, de god van het licht, die als “opperharpenist” de vrede over het Huis ter Nieuwburg uitblaast.⁵³ Daarnaast haalt de dichter de goden Ceres en Neptunes aan. De eerste is de god van de akkerbouw en staat voor de economische bloei die de Republiek tegemoet gaat. De tweede is de god van het

⁴⁹ Hendrik Hasmoor, *Oorlog en vrede of d'oorlog door vrede verjaagt. In 't jaar 1697*. Amsterdam: Johannes Strander, 1697, 5.

⁵⁰ Deym, 4.

⁵¹ Eekhout, *Material Memories of the Dutch Revolt: The Urban Memory Landscape in the Low Countries, 1566-1700*, 18.

⁵² Deym, 1.

⁵³ Idem, 2.

water, die zorgt voor een voorspoedige voortzetting van de zeehandel die de Republiek voerde voor het uitbreken van de Negenjarige Oorlog.⁵⁴

Ook de hierboven genoemde dichter Hendrik Hasmoor verwijst in zijn gedicht naar de mythologie. Hij begint zijn gedicht door de Negenjarige Oorlog neer te zetten als een “dulle stier” die “wat al ongevals, blies uit zijn bulder-hals”.⁵⁵ De beeldspraak van de stier die de dichter hier gebruikt, wordt later in het gedicht weer aangehaald, waar het dier inmiddels is neergehaald door verschillende goden. Hasmoor legt duidelijk het verband tussen de komst van de “Goddelyke Vrede” en het economisch herstel van de steden en de boeren.⁵⁶ Ceres en Priapus, de beschermer van het vee, waren gevluht voor de oorlog, maar na de Vrede van Rijswijk brengt de “Vrede overvloed”.⁵⁷ Op het einde van het gedicht wordt het economisch gewin van de vrede benadrukt door het noemen van de arbeider, de boer en de visser, die allemaal “goude Berge” zullen krijgen.⁵⁸

Dichters Hesselius en Munkerus verwijzen in hun gedichten ook allebei naar de Vrede van Rijswijk als een door God gegeven vrede. Echter, zij wijken af van de vorige voorbeelden, omdat zij in hun gedichten, naast de economische en mythologische verwijzingen, ook expliciet refereren aan de Griekse en Romeinse oudheid. De gesloten vrede wordt door Hesselius bijvoorbeeld bestempeld als net zo heldhaftig en roemrijk als de daden van keizer Augustus in de eerste eeuw voor Christus.⁵⁹ Ook Munkerus, die zijn gedicht naar aanleiding van de Vrede van Rijswijk schreef in november 1697, verwijst naar antieke figuren als Homerus, Achilles en Ajax en vergelijkt Willem III met de Atheense veldheer Miltiades.⁶⁰ Daarnaast wijkt het gedicht van Munkerus ook af van de andere bronnen, omdat het een soort ooggetuigenverslag van verschillende gebeurtenissen is aan het einde van de Negenjarige Oorlog. Zo beschrijft hij het beeld van de veldslagen in Fleury en Steenkerke, waarbij de wreedheid “maayt door een oogst van lijken door den zabel en het lood”.⁶¹ Hij schetst het beeld dat de Friezen heldhaftig vochten in de frontlinies en bestempelt de Friese stadhouder Hendrik Casimir II af als een ware held.⁶² Eekhout stelt dat in stedelijke rituelen vaak mythologische verhalen naar voren kwamen. Zo werd Antwerpen vergeleken met

⁵⁴ Idem, 2-3.

⁵⁵ Hasmoor, 1.

⁵⁶ Idem, 9.

⁵⁷ Idem, 12.

⁵⁸ Idem, 13.

⁵⁹ Franciscus Hesselius, *Bellona vluchtende voor de algemeene vrede* (Leiden: Henrik Teerinch, 1697), 5.

⁶⁰ Samuel Munkerus, *Vrede-zang aan de Groot Agtbare Heeren van Dordrecht* (Dordrecht: Joannes van Braam, 1698), 3; Hier wordt Miltiades de Jongere bedoeld, die Athens staatsman was van 550 tot 489 voor Christus.

⁶¹ Idem, 5.

⁶² Idem, 5.

Andromeda, die vastgebonden zat aan een rots, maar gered werd door Perseus. Antwerpen werd in dit geval bevrijd door Willem van Oranje in 1585.⁶³ Munckerus vergelijkt Vlaanderen met Andromeda. De steden in Vlaanderen toonden volgens hem geen eendracht in de strijd tegen de overheerser en werden daarom meegenomen in “een hel van gloeiend puin”.⁶⁴ Deze steden werden dus volgens Munckerus niet gered door een held als Willem van Oranje of Perseus.

Naast de pamfletten, is de Vrede van Rijswijk ook behandeld in de serieuze staatkundige nieuwsperiodiek *Europische Mercurius* en de satirische nieuwsperiodiek *Haegse Mercurius*. In het eerste deel van de *Europische Mercurius* van 1697, dat de eerste zes maanden van dat jaar omvat, worden de vredesonderhandelingen in Rijswijk op de voet gevolgd. De start van de onderhandelingen op 9 mei 1697 wordt in de *Europische Mercurius* geïllustreerd door een

plattegrond van Huis ter Nieuwburg, gevolgd door een gedetailleerde omschrijving hoe de afgevaardigden van de deelnemende landen aankwamen in Rijswijk.⁶⁵ Waar de vredesonderhandelingen na de zomer van 1697

hun hoogtepunt bereiken, is dat ook terug te zien in **Figuur 2: Vreugdevuren in 's-Gravenhage naar aanleiding van de Vrede van Rijswijk, 6 november 1697. (*Europische Mercurius* II, 1697, 363)**

het nieuwsboek de *Europische Mercurius*. Zo worden bijvoorbeeld alle traktaten die zijn opgemaakt tussen de verschillende landen, stuk voor stuk genoemd. Daarnaast wordt er stilgestaan bij de vieringen van de Vrede van Rijswijk. Zo is er op 6 november 1697 een dankdag georganiseerd ter ere van de Vrede van Rijswijk (fig. 2).⁶⁶ In de volgende paragraaf zal hier verder op in worden gegaan.

⁶³ Eekhout, *Material Memories of the Dutch Revolt: The Urban Memory Landscape in the Low Countries, 1566-1700*, 140.

⁶⁴ Munckerus, 2.

⁶⁵ *Europische Mercurius: Achtsten Stuk, Eerste Deel. Begrypende de eerste zes maanden van het Jaar 1697*, 288-290.

⁶⁶ *Europische Mercurius: Achtsten Stuk, Twede Deel. Begrypende de laatste zes maanden van het Jaar 1697* (Amsterdam: Timotheus ten Hoorn, 1697), 363-364.

Ook de *Haegse Mercurius*, een satirisch blad dat aan het einde van de zeventiende eeuw om de paar dagen werd gepubliceerd, gaat in op de Vrede van Rijswijk. Auteur van het tijdschrift Hendrik Doedijns heeft in de aflevering van 21 september 1697 blijkbaar nog niet door dat de vrede die nacht gesloten is en brengt het nieuws op een satirische manier: “Men spreekt sterk van een aenstaende Vrede, en dat die binnen weynige dagen gestoffen zal wesen: dan mag de maegdelijke Bellona, die Godinne van de wapenen is, haer Piek wel schuuren.”⁶⁷ Ook denkt Doedens dat men niet gelukkiger wordt van een eventuele vrede: “Na dat er zo veel bloed vergoten is, als men Rhijnsse Wijn te Dort in de kelders vind, zal men niet een hair gelukkiger leven, dan of Mars aen de ketting was gebleven.”⁶⁸

Bovengenoemde publicaties uit de zeventiende eeuw hebben allemaal stilgestaan bij de Vrede van Rijswijk in 1697. Zij kunnen gezien worden als plaatsen van het geheugen, omdat zij deel uitmaken van de herinneringscultuur van de Republiek aan het einde van de zeventiende eeuw. Pierre Nora noemt in zijn theorie over *lieux de mémoire* de symbolische waarde die een bepaalde geheugenplaats moet hebben, voordat het als een plaats van herinnering kan worden gezien. Hij zegt dat *lieux de mémoire* worden gecreëerd door een samenspel van geschiedenis en geheugen. Hierbij is van essentieel belang dat er bij een bepaalde *lieu de mémoire* een wil moet zijn om te herinneren.⁶⁹ De mythologische en Bijbelse verwijzingen in de hierboven genoemde pamfletten hebben een symbolische waarde in de zin dat ze de vreugde die er heerste symboliseren in de periode na de Vrede van Rijswijk. Doordat dichters en auteurs de wil hadden om de gesloten vrede in hun (literaire) werk op te nemen, hebben zij ervoor gezorgd dat de Vrede van Rijswijk opgenomen is in de herinneringscultuur aan het einde van de zeventiende eeuw.

2.3 Niet-schriftelijke herinneringen aan de Vrede van Rijswijk

*“Nu mag men veilig zich op Land en Zee vertrouwen:
Het woedende Oorelog verdwynt voor dit geval,
't Geen u de Vree herstelt aanstonds vertoonen zal;
Waar door aan Amsterdam, nu weer van vreeze ontslagen,
Een onwaardeerb're schat werdt in de schoot gedraagen.*

⁶⁷ Hendrik Doedijns, *De Haegse Mercurius: 9 aug. 1697 - 1 febr. 1698*, Rietje van Vliet, ed. (Leiden: Uitgeverij Astraea, 1996), 139; ‘Haar piek wel schuren’ betekent ‘vluchten’ of ‘stil weggaan’.

⁶⁸ Idem, 139.

⁶⁹ Nora, 19.

*Uw vakelooze zorg, 's Lands welvaart toegedaan,
Zal uw Regeering lang en voorspoedig doen bestaan;
Dat heeft men uw Beleid uw groot Beleid te danken.*⁷⁰

Naast het in gedrukte vorm stilstaan bij de Vrede van Rijswijk in pamfletten en nieuwsperiodieken, is de vrede ook op andere manieren gevierd. Zo werd op 28 oktober 1697 een theatervoorstelling gehouden in de Amsterdamse Schouwburg genaamd *De Vrede Hersteld*. Deze voorstelling werd overschaduwd door de moeizame relatie die aan het einde van de vredesonderhandelingen was ontstaan tussen de magistraten van de stad Amsterdam en stadhouder Willem III. Waar Amsterdam in de oorlog toe was aan snelle vrede om de economie weer te herstellen, hield men Willem III verantwoordelijk voor de langdurige vredesbesprekingen.⁷¹ Bovenstaand citaat is een passage uit de theatervoorstelling die op 28 oktober 1697 werd gegeven. Het citaat – evenals de voorstelling – betreft niet de rol van politieke spelers van de Republiek maar verkondigt louter Amsterdams chauvinisme.⁷²

In het voorbeeld van de Amsterdamse theatervoorstelling ter ere van de Vrede van Rijswijk is te zien dat de burgemeesters van Amsterdam de belangen van de stad voor die van de Republiek stelden. In het kader van de herinneringscultuur kan gezegd worden dat hier sprake is van het eerder genoemde ‘vergeten’. Voor haar eigen herinnering was het voor de stad Amsterdam beter dat de oorlog snel vergeten werd en dat er niet te veel werd stilgestaan bij de vredesonderhandelingen. Dit is ook terug te zien op een georganiseerde dankdag ter ere van de Vrede van Rijswijk op 6 november 1697. Tijdens deze dag beperkte de stadsregering zich tot het aansteken van pektonnen en het lichten van de torens.⁷³

Heel anders ging het er aan toe op de dankdag die op dezelfde dag georganiseerd werd in Den Haag. Deze landelijk afgekondigde “Dank- en Bededag, met vreugdeteekenen” werd gehouden ter ere van de “langgewenschte Vrede”.⁷⁴ In een pamflet geeft Pieter Scéperus een nauwkeurige beschrijving van de festiviteiten die op de dankdag aan de orde kwamen. Naast alle pektonnen, vuurwerken en andere vieringen werd er op sommige plaatsen een aantal beelden gemaakt ter ere van de Vrede van Rijswijk. In de Hofvijver in Den Haag had men drie theaters gebouwd waarop mythologische en goddelijke figuren waren afgebeeld. Ook

⁷⁰ Kornee van der Haven, “Dat heeft men uw Beleid, uw groot Beleid te danken,” *Holland: Historisch Tijdschrift* 36, 4 (2004), 320.

⁷¹ Kornee van der Haven, “Voorzichtige propaganda in twee Amsterdamse vredesspelen,” *De Zeventiende Eeuw: Cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 25, 1 (2009), 49-50.

⁷² Van der Haven, “Dat heeft men uw Beleid, uw groot Beleid te danken,” 320.

⁷³ Idem, 317.

⁷⁴ N.C. Kist, *Neerland's Bededagen en Biddagbrieven. Eene bijdrage ter opbouwning der geschiedenis van staat en kerk in Nederland* (Leiden: S. en J. Luchtmans, 1849), 278.

hier werd, net als in de pamfletten, vaak gerefereerd aan de economische voordelen die de Vrede van Rijswijk met zich meebracht. Zo werden op één theater Neptunus en Vesta afgebeeld, die de voorspoedige handel op zee en op land, samen met de eendracht en de veiligheid in de staat verbeeldden.⁷⁵

Ook andere Europese steden organiseerden een dankdag ter ere van de Vrede van Rijswijk. De Hanzestad Hamburg was vanwege handelsoverwegingen opgenomen in het vredesverdrag. Dit was voor de stad reden genoeg om de vrede te vieren met twee dankdagen op 30 en 31 januari 1698, met onder andere kanonschoten, een feestbanket en torenmuziek.⁷⁶ In Frankrijk en Engeland is in het najaar van 1697 eveneens een dankdag georganiseerd. Tien dagen na de dankdag in de Republiek stond Parijs stil bij de Vrede van Rijswijk. Voor het stadhuis werd een obelisk geplaatst met vier beelden, die de godsdienst, gerechtigheid, koophandel en kunst voorstelden. Ieder beeld refereerde ook hier naar de mythologie.⁷⁷ In Londen werd tijdens de vieringen vooral Willem III geëerd, die als koning van Engeland gezorgd had voor vrede in Europa. Op de georganiseerde dankdag ter ere van de vrede werd een kunstwerk gemaakt, waarbij de vergelijking werd gemaakt tussen Willem III en de Grieks mythologische held Hercules.⁷⁸

Ten slotte is de Vrede van Rijswijk ook door middel van gedenkpenningen in de Nederlandse herinneringscultuur terechtgekomen. De betekenis van de tekst op de gedenkpenningen slaat terug op de vergoddelijking uit de vorige paragraaf. Ook op de penningen worden mythologische en Bijbelse figuren gebruikt om aan te tonen dat de Vrede van Rijswijk door God gegeven is. Zo liet de provincie Friesland een penning slaan ter ere van de Vrede van Rijswijk. Hierop is een geopende Janustempel te zien, wat terugslaat op de Romeinse periode. Voor de tempel staat 'Frisia' afgebeeld, die met zijn met speer en vrijheidshoed de Janustempel zal gaan sluiten, wat het einde van de Negenjarige Oorlog betekende. Wanneer de tempel gesloten was, was er sprake van vrede.⁷⁹

In dit hoofdstuk is kortom te zien dat de vieringen ter ere van de Vrede van Rijswijk aan het einde van de zeventiende eeuw op verschillende manieren tot uiting kwamen. Door middel van pamfletten, dankdagen, toneelstukken en penningen is er stilgestaan bij de ondertekende vrede. Er kan gezegd worden dat men na het sluiten van de

⁷⁵ Pieter Scéperus, *Korte beschryvinge, ter gedagtenisse van alle de voornaamste vuurwerken, sinnebeelden, spreuken, en aanmerk-waardigheden* (Amsterdam: Boekverkooper op den Dam, 1697), 10.

⁷⁶ Van der Haven, "Dat heeft men uw Beleid, uw groot Beleid te danken," 321.

⁷⁷ Scéperus, 12.

⁷⁸ Idem.

⁷⁹ D.A. Wittop Koning, "De Friese Penning op de Vrede van Rijswijk." *De Geuzenpenning: munt- en penningkundig nieuws* 8. 1 (1958), 12.

vredeonderhandelingen echt dacht dat de Vrede van Rijswijk een door God gegeven vrede was. Dichters verwezen in hun gedichten in grote mate naar mythologische, goddelijke en antieke figuren om de belangrijkheid van de Vrede van Rijswijk voor de Republiek te duiden. Zij doelden met name op de economische gevolgen die de vrede zou hebben voor hun land. Doordat er ook dankdagen werden georganiseerd in steden als Hamburg, Londen en Parijs is te zien dat de Vrede van Rijswijk in 1697 belangrijk was voor heel Europa. De Hanzestad Hamburg vierde, net als Amsterdam, met name het economisch gewin dat de vrede met zich meebracht.

3. De Vrede van Rijswijk herinnerd: 1790-1940

Na de vieringen in 1697 bleef het lang stil rond de ‘Generaale Vrede’. De herinneringcultuur rondom de Vrede van Rijswijk werd pas in het laatste decennium van de achttiende eeuw weer aangewakkerd. Toen werd de Naald van Rijswijk, de belangrijkste *lieu de mémoire* ter ere van de vrede, gebouwd. In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar de manier waarop de Vrede van Rijswijk tussen 1790 en 1940 is herinnerd. In het eerste deel van dit hoofdstuk zal de vraag beantwoord worden waarom men een eeuw na de Vrede van Rijswijk een herinneringsmonument heeft gebouwd. Daarna zullen andere, minder opvallende, maar des te opmerkelijker *lieux de mémoire* in de moderne tijd aan bod komen.

3.1 De Naald van Rijswijk als vaderlandse propaganda

Het oorspronkelijke Huis ter Nieuwburg werd in 1630 door stadhouder Frederik Hendrik, zoon van Willem van Oranje, opgekocht en afgebroken. Met als bijnaam ‘de paleizenbouwer’, had Frederik Hendrik al op verschillende plekken in de Republiek paleizen laten bouwen.⁸⁰ Ook in Rijswijk maakte hij zijn bijnaam waar en liet hij op het oorspronkelijke Huis ter Nieuwburg een nieuw vorstelijk paleis bouwen dat dezelfde naam kreeg. Bij de groots opgezette bouw van Huis ter Nieuwburg was echter ook sprake van propaganda door de Oranje familie. De Prins van Oranje liet Huis ter Nieuwburg zo bouwen, dat de centrale as precies richting de Nieuwe Kerk in Delft wees, de plek waar Willem van Oranje begraven lag (fig. 1).⁸¹ Hiermee werd Huis ter Nieuwburg, de plek waar in dezelfde eeuw de Vrede van Rijswijk werd getekend, door de Oranjes gebruikt als propagerend middel. Het zou echter niet de enige keer zijn dat de plaats waar het vorstelijk paleis in Rijswijk stond als propaganda de herinneringscultuur in zou gaan.

Na het tekenen van de Vrede van Rijswijk in 1697 bleef het lang stil op Huis ter Nieuwburg. Uit een financieel rapport van de Nassause Domeinraad uit 1785 blijkt dat de onderhoudskosten van de stadhoudelijke paleizen te hoog waren opgelopen. De opbrengsten, in de vorm van de oogsten uit de tuinen en landerijen, brachten niet genoeg op en daarom gaf de Domeinraad het advies sommige paleizen, waaronder het Huis ter Nieuwburg, af te

⁸⁰ R. Chandali en H.H. Huitsing, 7-8.

⁸¹ Idem, 10-11.

stoten.⁸² In 1788 kreeg de architect Filip Schonk van toenmalig stadhouder Willem V de opdracht het Huis ter Nieuwburg te onderwerpen aan een bouwkundig onderzoek. Schonk concludeerde dat een eventuele renovatie teveel kosten met zich mee zou brengen en stelde voor een gedenknaald op te richten ter ere van de Vrede van Rijswijk in 1697.⁸³ En zo geschiedde, want Willem V gaf toestemming om de gedenknaald te laten zetten. De ‘obelisque’, zoals Schonk zijn creatie zelf omschreef, werd gebouwd uit het sloopmateriaal van het Huis ter Nieuwburg.⁸⁴ De uiteindelijke naald werd meer dan twaalf meter hoog en op de vier zijden zouden de wapens van de betrokken partijen tijdens vredesonderhandelingen worden aangebracht.⁸⁵

Volgens Chandali en Huitsing, die in opdracht van de gemeente Rijswijk een boekje uitbrachten dat de geschiedenis van Huis ter Nieuwburg en de gedenknaald beschrijft, zou voor stadhouder Willem V het monument goed van pas zijn gekomen. Zij stellen: “De prins, wiens aanzien door halfslachtig optreden tegen de patriotten danig was geschonden, kon enig eerherstel wel gebruiken.”⁸⁶ Met de theorie van Pierre Nora in gedachten kan hier een belangrijke conclusie getrokken worden. Nora stelt in zijn theorie rondom *lieux de mémoire* dat de plaatsen van herinnering bewuste creaties zijn waarmee voorgaande perioden worden herinnerd. Deze plaatsen van herinnering dienen volgens Nora als steunpilaren voor het creëren van een eigen identiteit.⁸⁷ Dit is precies wat Willem V aan het einde van de achttiende eeuw heeft gedaan. Door het opzetten van de Naald van Rijswijk en deze met zijn persoon te verbinden, heeft hij geprobeerd zijn eigen identiteit te herstellen. Hiermee is de Naald van Rijswijk een voorbeeld van een *lieu de mémoire* die gebruikt werd voor het politieke geheugen, zoals dat in het eerste hoofdstuk is genoemd. Willem V heeft met de gedenknaald geprobeerd oudere herinneringen aan hem te doen vergeten door zichzelf te verbinden met de Vrede van Rijswijk. Waar Huis ter Nieuwburg door Frederik Hendrik met een achterliggende, op de Oranje familie propagerende betekenis werd gebouwd, zo heeft ook Willem V de Naald van Rijswijk op dezelfde plaats met propaganda voor eerherstel voor zijn beleid laten

⁸² Idem, 49.

⁸³ Idem, 50.

⁸⁴ Idem, 54.

⁸⁵ E.J. Nusselder, *Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling: Rijswijk Gedenknaald* (Leiden: Bureau voor Bouwhistorisch Onderzoek J.F. Dröge, 1992), 6-7.

⁸⁶ R. Chandali en H.H. Huitsing, 52.

⁸⁷ Nora, 12.

bouwen. Willem V heeft echter niet lang kunnen genieten van de gedenknaald; in 1795 moest de stadhouder naar Engeland vluchten.⁸⁸

De wijze waarop Willem V de Vrede van Rijswijk en daarmee een deel van de geschiedenis van de Republiek aan zich verbonden heeft, is ook terug te zien in de afbeeldingen en teksten die hij op de zijkanten van de naald heeft laten plaatsen. Vanwege de heersende onrust in Europa en de Franse revolutionaire oorlogen, waarbij Frankrijk wederom de tegenstander was, zouden de wapens van de betrokken partijen bij de Vrede van Rijswijk niet meer in de tijdsgeest passen. Willem V heeft aan de voorzijde zijn wapen laten plaatsen met de spreuk ‘Honi soit qui mal y pense’,⁸⁹ wat ‘schande aan hem, die er kwaad van denkt’ betekent.⁹⁰ Dit zou kunnen slaan op de gesloten Vrede van Rijswijk, waar het monument aan herinnert. Het zou ook – aangezien het in het wapen van Willem V staat geschreven – kunnen gaan over Willem V zelf, die hier zijn genoemde eerherstel mee bedoelde.

Toen de bouw van de Naald van Rijswijk in 1793 zo goed als voltooid was, was er ook buiten de hoffelijke kringen sprake van historisch besef. In een boekje omschrijven Ollefen en Bakker de dorpen in het Delfland op een poëtische manier. Ook Rijswijk komt hier aanbod: “*t Grijze Rijswijk, de eer van Delfland, mildlyk van natuur bedeed; Dat door de Vorstelijke hoven, oog en hart verruklyk streelt; Ryswyk zag de vyf Mogendheden, zig vereenen door den vreden.*”⁹¹ Door het plaatsen van dit gedicht en een afbeelding van de Naald van Rijswijk, verbinden de auteurs Rijswijk met de historische gebeurtenis die daar een eeuw eerder heeft plaatsgevonden. Hiermee wordt de gedenknaald gebruikt als *lieu de mémoire* die herinnert aan iets waar men zelfs een eeuw later nog trots op is.⁹²

3.2 De ‘Generaale Vreede’ herdacht: 1897-1927

In het jaar dat de Vrede van Rijswijk tweehonderd jaar bestond, deden meerdere kranten verslag van vieringen en herinneringsmomenten ter van deze vredesonderhandelingen. Al in juli 1897 wordt er in het *Algemeen Handelsblad* verwezen naar de ondertekening van de

⁸⁸ Thomas H. von der Dunk, “Een vorstelijk balling als tourist: De reizen van voormalig stadhouder Willem V in Engeland 1795-1801,” in *Oranje in revolutie en restauratie: Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1996*, ed. L.J. van der Klooster, et al. (Rotterdam: Barjesteh, Meeuwes & Co, 1996), 113-114.

⁸⁹ E.J. Nusselder, 10.

⁹⁰ Oxford Dictionaries, “Honi soit qui mal y pense,” <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/honi-soit-qui-mal-y-pense>, bekeken 6 november 2014, laatst gewijzigd onbekend; Dit is tevens het motto van de Orde van de Kousenband.

⁹¹ L. van Ollefen en R.S. Bakker, *De Neerlandsche stad- en dorpsbescrijver II (Delfland)* (Amsterdam: H.A. Banse, 1793), 18.

⁹² Idem, 19.

vrede die in september van 1697 was getekend. Het handelsblad laat de notulen van de algemene vergadering van de Vredesbond zien, waarin vermeld staat dat er vraag was naar een nationaal vredescongres naar aanleiding van het “tweede eeuwfeest” van de Vrede van Rijswijk.⁹³

Ook in de dagen dat de Vrede van Rijswijk daadwerkelijk tweehonderd jaar geleden was, hebben verschillende kranten de Vrede van Rijswijk genoemd. *De Telegraaf* heeft het over kerkelijke vieringen in de gemeente Rijswijk. Hier zouden preken en gedichten de herinnering aan de Vrede van Rijswijk moeten doen herleven.⁹⁴ Zo bericht de krant *Nieuws van den dag: Kleine Courant* over prenten die naar aanleiding van de Vrede van Rijswijk in het Rijksprentenkabinet worden opgenomen.⁹⁵ De zondageditie van deze krant had een dag eerder een heel artikel gewijd aan de rol van Willem III bij het komen tot de vrede van 1697. De krant wil de lezer op de hoogte brengen van het tweehonderdjarig bestaan van de Vrede van Rijswijk door in te gaan op de heldendaden van de stadhouder. Ook wil zij dat de lezer terugdenkt aan de periode van de ondertekening van de Vrede van Rijswijk als een glorieuze tijd: “En het doet een Hollandsch hart goed, zich eens eene wijle terug te denken in die dagen van glorie, toen de vlag van ons vaderland zich overal vertoonde, waar gewichtige gebeurtenissen plaats grepen.”⁹⁶ De krant lijkt duidelijk te maken dat de stem van Nederland in Europese zaken aan het einde van de negentiende eeuw niet wordt gehoord. Men wil terug naar de tijd waarin dat wel zo was, zoals de tijd waarin de Vrede van Rijswijk werd ondertekend.

Het tweehonderdjarig bestaan van de vrede zorgde ervoor dat er werd stilgestaan bij de betekenis van de vrede die een einde maakte aan de Negenjarige Oorlog. In de periode die daarop volgde, bleef het verdacht stil rondom de Vrede van Rijswijk. Maar, zoals gezegd in de inleiding, was er in de jaren twintig van de twintigste eeuw een opmerkelijke opleving te zien van het aantal herinneringsmomenten. Zo berichtten in het interbellum kranten op grote schaal over een openluchtspel ter ere van de Vrede van Rijswijk bij de vieringen van het 350-jarig bestaan van Leidens Ontzet. “Evenwel, een openluchtspel moest er wezen, want dat behoort nu eenmaal tot de traditie. En nu kan men zich de door overpeinzing gerimpelde voorhoofden van het bestuur voorstellen!”⁹⁷ De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* deed op de dag dat Leiden driehonderd jaar ontzet was, verslag van het openluchtspel. Het relaas laat

⁹³ *Nieuwe Amsterdamsche Courant: Algemeen Handelsblad*, “Vredesbond,” 02-07-1897.

⁹⁴ *De Telegraaf*, “Nieuwstijdingen,” 20-09-1897.

⁹⁵ *Nieuws van den Dag: Kleine Courant*, “Prentenkabinet,” 27-09-1897.

⁹⁶ *Nieuws van den Dag: Zondagsblad*, “Willem III en de vrede te Rijswijk,” 26-09-1897.

⁹⁷ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, “Het openluchtspel: De Vrede van Rijswijk,” 03-10-1924.

duidelijk naar voren komen dat men het opmerkelijk vindt dat er gekozen is voor een “verheerlijking” van de Vrede van Rijswijk op deze Leidse feestdag. De algemene strekking van het verslag ten aanzien van de vrede is negatief te noemen. In de eerste plaats meldt de krant dat de vrede tussen de Negenjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog maar een “pauze” was tussen twee oorlogen. Daarnaast zou de stemming op het vredescongres niet best zijn geweest en zou het comité er alles aan moeten doen hier een feestelijk openluchtspel van te maken.⁹⁸

Aan het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw is de Vrede van Rijswijk twee keer genoemd in de krant *Het Vaderland: Staat- en letterkundig Nieuwsblad*. In juni 1927 stond het weekblad stil bij de slecht onderhouden Naald van Rijswijk. Men sprak van een “onwaardige toestand” en sprak over de gedenknaald als een historische plek waar er niet veel meer van zijn in Nederland.⁹⁹ Twee jaar later had dezelfde krant het over de Vrede van Rijswijk in een artikel dat ging over de Herstelconferentie van 1929 in Den Haag. Tijdens deze conferentie werd geprobeerd oplossingen te vinden voor de kwakkelende internationale economie.¹⁰⁰ In het artikel wordt de vergelijking gemaakt met de historische plek waar de conferentie plaatsvond. Deze was te vergelijken met de Vrede van Rijswijk, waar de “plaatsbepaling” van het congres ook een bijzondere rol had gespeeld.¹⁰¹

In dit hoofdstuk zijn de belangrijkste herinneringsmomenten in de periode tussen 1790 en 1940 behandeld. De Naald van Rijswijk, gebouwd in opdracht van stadhouder Willem V, had als doel niet alleen het herinneren van de Vrede van Rijswijk in 1697, maar ook het vergeten van het gefaalde optreden van de stadhouder tegen de patriotten. Willem V wilde eerherstel en de bouw van een gedenknaald die een glorieuze tijd herdacht zou hem daar bij helpen. De term ‘vergeten’, die genoemd werd in eerste hoofdstuk is hier belangrijk, omdat het herinneren van de Vrede van Rijswijk door de bouw van een gedenknaald hier samenkomt met het vergeten van het beleid van de stadhouder. De Naald van Rijswijk maakt zodoende onderdeel uit van het politieke geheugen van de Republiek en zet de propagerende lijn voort die Frederik Hendrik ooit is ingezet met het bouwen van Huis ter Nieuwburg.

Na de bouw van de gedenknaald bleef het lang stil rond de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk. In 1897, tweehonderd jaar na de vredesonderhandelingen, is er in verschillende

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ *Het Vaderland: Staat- en letterkundig Nieuwsblad*, “Het monument van den vrede te Rijswijk: Een onwaardige toestand,” 07-06-1927.

¹⁰⁰ NPO Geschiedenis, “In Europa+ 1929: Herstelconferentie in Den Haag probeert Duitsland tegemoet te komen Vernedering van Versailles bedreigt wereldeconomie én Europese vrede,” <http://www.npogeschiedenis.nl/nieuws/2008/januari/In-Europa-1929-Herstelconferentie-in-Den-Haag-probeert-Duitsland-tegemoet-te-komen.html>, bekeken 14 november 2014, laatst gewijzigd 12 januari 2008.

¹⁰¹ *Het Vaderland: Staat- en letterkundig Nieuwsblad*, “Herinnering aan den Vrede van Rijswijk,” 31-07-1929.

Nederlandse kranten aandacht geschonken aan de herinnering aan de Vrede van Rijswijk. Er wordt met trots teruggekeken op een tijd waarin Nederland aan de top van de wereldpolitiek stond en de Nederlandse vlag overal te zien was.

4. Naoorlogse herinneringen aan de Vrede van Rijswijk

In de periode van na de Tweede Wereldoorlog – de zogeheten eigentijdse geschiedenis – is de Vrede van Rijswijk voor het eerst op wetenschappelijk gebied herdacht. Tijdens de herdenkingen ter ere van het 300-jarig bestaan van de vrede in 1997 zijn er in Rijswijk en Mainz symposia gehouden. Wetenschappers hebben hier stilgestaan bij de vredesonderhandelingen en de publicaties naar aanleiding van deze symposia zullen in dit hoofdstuk geanalyseerd worden. Dit zal gebeuren nadat eerst kort is ingegaan op het 250-jarig jubileum naar aanleiding van de Vrede van Rijswijk.

4.1 250 jaar Vrede van Rijswijk

Aan het aantal herdenkingen en publicaties te zien, leek het erop dat Europa in 1947 niet zat te wachten op een feestelijke herinnering van een ‘vergeten’ vrede. De treurige herinnering aan de Tweede Wereldoorlog hing nog als een sluier over Europa en de wederopbouw leek de voorrang te krijgen boven het vieren van het 250-jarig bestaan van de Vrede van Rijswijk. Alhoewel het jubileumjaar niet landelijk is gevierd, heeft de gemeente Rijswijk er toch aandacht aan besteed. Het dagblad *De Tijd* kopt op 19 september 1947 met “De Vrede van Rijswijk 250 jaar oud”. Hierin geeft de krant kort de historische context, waarnaar het zich afvraagt waarom de Naald van Rijswijk eigenlijk een eeuw na het sluiten van de vrede is gebouwd.¹⁰² De krant rechtvaardigt het feit dat de mensen in Rijswijk deze gebeurtenis vieren, door aan te geven dat de Vrede van Rijswijk een “belangrijke gebeurtenis voor ons land en heel West-Europa” was.¹⁰³ Daarnaast stelt zij dat Nederland uitermate trots mag zijn op deze gesloten vrede, wat aangeeft dat er een soort patriottisme bestond naar aanleiding van de Vrede van Rijswijk.

Een week eerder had hetzelfde dagblad de feestelijke vieringen in Rijswijk al aangekondigd middels een nieuwsbericht. Hierin stelt de krant dat men het jubileumjaar graag “met grote luister had herdacht”, maar dat de tijdsomstandigheden dat niet toe laten.¹⁰⁴ Hier doelde men op de hierboven genoemde Tweede Wereldoorlog en de tijd waarin Nederland zich bevond. In het artikel van 12 september 1947 wordt een aantal feestelijkheden

¹⁰² *De Tijd: Dagblad van Nederland*, “De Vrede van Rijswijk 250 jaar,” 19-09-1947.

¹⁰³ *Idem*.

¹⁰⁴ *De Tijd: Dagblad van Nederland*, “De Vrede van Rijswijk wordt feestelijk herdacht,” 12-09-1947.

aangekondigd, zoals jeugdfesten, een herdenkingsbijeenkomst, ‘dansen en muziek’ en het verrijzen van een aantal oud-Hollandse winkeltjes, waar kousen en dergelijke te koop zullen zijn.¹⁰⁵ Rijswijks historicus A. Rodenburg zal op de herdenkingsbijeenkomst een historische rede uitspreken. Deze rede is in het najaar van 1947 uitgegeven door de historische Vereniging voor Heemschut in Rijswijk.

Het zal men niet verbazen dat er in deze publicatie louter positief wordt gesproken over de Vrede van Rijswijk. Zo geeft het bestuur in een woord vooraf aan dat de ondertekende vrede Rijswijk “een plaats in de wereldgeschiedenis bezorgde” en dat deze “in herinnering moet blijven”.¹⁰⁶ Op de voorkant van het boekje is de Naald van Rijswijk afgebeeld met op de achtergrond een vlag en wimpel. De wimpel bestaat uit de kleuren van de Engelse en Nederlandse vlag. Het feit dat Duitsland en Frankrijk achterwege zijn gelaten, zou voor het eerstgenoemde land verklaard kunnen worden door de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. Frankrijk is waarschijnlijk achterwege gelaten, omdat dit land zich niet heeft gehouden aan de vredesonderhandelingen en een paar jaar na de Vrede van Rijswijk alweer de degens kruiste met de rest van Europa. Bovendien was Frankrijk de tegenstander geweest in de Negenjarige Oorlog. De inhoud van de publicatie van Rodenburg geeft feitelijk geen nieuwe inzichten in de Vrede van Rijswijk en bestaat uit een bekende voorgeschiedenis, de onderhandelingen zelf en een korte beschrijving van de vieringen naderhand.

4.2 De Vrede van Rijswijk wetenschappelijk herdacht

Het jaar 1997 stond wat betreft de Vrede van Rijswijk in het teken van het driehonderdjarig bestaan. Dit was de eerste keer dat men op wetenschappelijk gebied stil heeft gedaan bij de vredesonderhandelingen in 1697. Zowel in Duitsland als in Nederland is er een symposium gehouden waar uiteindelijk wetenschappelijke publicaties uit voort zijn gekomen. In deze paragraaf zal allereerst de bundel van Heinz Duchhardt aan bod komen. Daarna zullen wetenschappelijke artikelen naar aanleiding van een gehouden symposium in Rijswijk besproken worden.

Zoals het dagblad *De Tijd* in 1947 aangaf dat de Vrede van Rijswijk een belangrijke gebeurtenis voor de Republiek en voor heel West-Europa was, zo ging men op het symposium

¹⁰⁵ Idem.

¹⁰⁶ Rodenburg, 3.

in Mainz, dat in oktober 1997 gehouden werd op het Instituut voor Europese Geschiedenis, nog een stapje verder. In de bundel die door Duchhardt werd geredigeerd, stelt hij dat dit symposium moest zorgen voor meer aandacht voor de kleinere staten van Europa aan het einde van de zeventiende eeuw.¹⁰⁷ Naast de gebruikelijke landen als Engeland, Frankrijk en Duitsland, kwamen ook kleinere spelers in de Europese politiek aan bod, zoals de Hanzestad Lübeck, het vorstenbisdom Luik en het Paltsgraafschap aan de Rijn. Ook werd er aandacht geschonken aan het oosten van Europa.

De bundel vangt aan met een artikel van Klaus Malettke. Hij gaat in op de uitgangssituatie van de buitenlandse politiek van de landen in West-Europa en vraagt zich af of er na de Vrede van Rijswijk sprake was van continuïteit of verandering.¹⁰⁸ Malettke brengt hiermee de Vrede van Rijswijk in verband met de verschuivende machtspolitiek in Europa aan het einde van de zeventiende eeuw. Hij concludeert dat de Vrede van Rijswijk het ontwikkelingsproces van Lodewijk XIV, die een monopolistisch statensysteem in Europa wilde creëren, stopte. De Vrede van Rijswijk wordt in dit licht gebruikt als keerpunt in de transformatie van een bipolair naar een multipolair Europese machtssysteem.¹⁰⁹

Nadat het algemene kader is geschetst, gaat de bundel vanaf het tweede hoofdstuk in op specifieke Europese landen en gebieden. Ook gebieden, want in het artikel van Martin Vogt, wordt ingegaan op de periferie van de Europese mogendheden. Vogt gebruikt hiervoor de theorie van Wallerstein.¹¹⁰ Deze theorie bestaat uit een exploitatiemodel dat het centrum van de periferische gebieden onderscheidt. Het centrum, in dit geval de West-Europese landen, gebruikt de periferie als afzetmarkt voor de in Europa gemaakte producten. Vogt spreekt over de veranderende betekenis van de periferische gebieden in Azië, Zuid-Amerika en het tegenwoordige noordoosten van Amerika aan het einde van de zeventiende eeuw. Deze verandering hield in dat het hebben van periferische gebieden veranderde van een “bijzaak” naar een in elkaar vervlochten politiek machtsspel.¹¹¹ De Vrede van Rijswijk was volgens Vogt belangrijk in deze verandering, omdat bij deze vrede besloten werd dat de veroverde gebieden tijdens de Negenjarige Oorlog weer moesten worden teruggegeven aan de staat waar ze daarvoor toebehoorden.¹¹² Hij plaatst de Negenjarige Oorlog en de Vrede van Rijswijk in

¹⁰⁷ Heinz Duchhardt, ed., *Der Friede von Rijswijk 1697* (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), VII.

¹⁰⁸ Klaus Malettke, “Der Friede von Rijswijk (1697) im Kontext der Mächtepolitik und der Entwicklung des Europäischen Staatensystems,” in *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), 2.

¹⁰⁹ Idem, 39.

¹¹⁰ Martin Vogt, “Die Bedeutung der Peripherie in der Zeit des Friedens von Rijswijk,” in *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), 130.

¹¹¹ Idem, 130-131.

¹¹² Idem, 144.

een groter perspectief, door te stellen dat de Negenjarige Oorlog het begin was van de “tweede Honderdjarige Oorlog” tussen Engeland en Frankrijk.¹¹³ Hierbij ging het om een oorlog die gestreden werd om de macht in de periferieën.

Waar Vogt stelt dat de Negenjarige Oorlog en de Vrede van Rijswijk het begin vormden van een nieuwe Honderdjarige Oorlog, gaat Jeremy Black hiertegen in door te zeggen dat de Vrede van Rijswijk op koloniaal gebied een conservatieve vrede was.¹¹⁴ Black behandelt in zijn artikel de rol van Engeland en de relatie met het Europese vasteland aan het einde van de zeventiende eeuw. Hij stelt dat de Negenjarige Oorlog juist gestreden is op het vasteland en dat deze niet te vergelijken is met bijvoorbeeld de Zevenjarige Oorlog (1756-1763).¹¹⁵

Zoals gezegd, is er op het symposium ook aandacht geschonken aan de kleinere vorstendommen in Europa aan het einde van de zeventiende eeuw. Christoph Flegel beschrijft in zijn artikel wat de gevolgen voor van de Vrede van Rijswijk waren voor de Lutherse kerk in het Paltsgraafschap aan de Rijn. Het gebied had gedurende de hele Negenjarige Oorlog een eigen oorlog gekend die Flegel de “Paltische Oorlog” noemt.¹¹⁶ Lodewijk XIV had het gebied tijdens de Negenjarige Oorlog bezet en had er het protestantisme de kop ingedrukt. Flegel stelt dat de Vrede van Rijswijk lutherse vrijheden had vergroot.¹¹⁷

Ook is er op het symposium in Mainz aandacht geschonken aan het oosten van Europa. Ernst Petritsch kijkt in zijn artikel naar de overeenkomsten tussen de Vrede van Rijswijk en de Vrede van Karlowitz (1699). Laatstgenoemde vrede maakte een einde aan een langdurige strijd (1683-1699) tussen de Oostenrijkse Habsburgers en het Ottomaanse Rijk. De auteur trekt onder andere de parallel tussen beide vredesverdragen door aan te geven dat er in beide gevallen sprake was van alliantie die vocht tegen één tegenstander.¹¹⁸ Op de conferenties in zowel Rijswijk als Karlowitz was er volgens Petritsch sprake van een “multilaterale conferentie”.¹¹⁹ Hier doelt hij op het feit dat op beide congressen de geallieerden allesbehalve eensgezind waren en allemaal hun eigen doelen voor ogen hadden.

¹¹³ Idem, 148-149.

¹¹⁴ Jeremy Black, “The Treaty of Rijswijk and the Long-term Development of Anglo-continental Relations,” in *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), 119.

¹¹⁵ Idem, 119.

¹¹⁶ Christoph Flegel, “Die Rijswijker Klausel und die Lutherische Kirche in der Kurpfalz,” in *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), 271.

¹¹⁷ Idem, 277-278.

¹¹⁸ Ernst D. Petritsch, “Rijswijk und Karlowitz: Wechselwirkungen Europaischer Friedenspolitik,” in *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), 297.

¹¹⁹ Idem, 310.

Daarnaast stelt Petritsch dat er bij beide gevallen sprake was van een protestante bemiddelaar.¹²⁰

In de bundel die gepubliceerd is naar aanleiding van het symposium in Mainz, is te zien dat de Vrede van Rijswijk vanuit verschillende niveaus behandeld is. Historici hebben vanuit verschillende perspectieven de getekende vrede benaderd en dit heeft ervoor gezorgd dat de wetenschappelijke herdenking aan de Vrede van Rijswijk nieuwe inzichten met zich heeft meegebracht. De vredesonderhandelingen in september 1697 vormen de basis van waaruit er in de wetenschappelijke artikelen is beredeneerd. Duchhardt concludeert dan ook dat de gebeurtenissen op de Vrede van Rijswijk gezorgd hebben voor een verschuivend politiek paradigma.¹²¹

Ook in Rijswijk zelf is in 1997 stilgestaan bij het driehonderdjarig bestaan van de Vrede van Rijswijk. In het jaarboek van de Historische Vereniging van Rijswijk heeft deze vereniging het eerste deel gewijd aan de herdenking van de getekende vrede. Waar in dit eerste deel van de herdenkingen aan de Vrede van Rijswijk de historische context rond de Negenjarige Oorlog en de Vrede van Rijswijk wordt geschetst, wordt het op het gebied van de herinneringscultuur interessant wanneer er stilgestaan wordt bij het symposium, dat op 18 september 1997 is gehouden ter ere van het driehonderdjarig bestaan van de Vrede van Rijswijk.

Nadat toenmalig burgemeester van Rijswijk Roscam Abbing zijn zegje had gedaan, legde Paul Meerts, adjunct-directeur van het Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael, uit dat het thema van het symposium ‘onderhandelen’ was.¹²² Meerts stelde dat het thema door drie gastsprekers op verschillende wetenschappelijke manieren benaderd zou worden. Maurice Keens-Soper sprak als eerste gastspreker over de Vrede van Rijswijk, die hij typeerde als een “piketpaal” voor Nederland die de scheiding markeerde tussen een “glanzende Gouden Eeuw” en een “doffe achttiende eeuw”.¹²³ Hij stelde dat de manier van onderhandelen in Rijswijk omslachtig was en dat er veel tijd verspild werd door principes die landen als Engeland en Frankrijk hadden. Zo moesten er twee extra bruggen aangelegd

¹²⁰ Idem, 310.

¹²¹ Heinz Duchhardt, “Der Friede von Rijswijk in der Perspektiv der Nachwelt,” in *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt (Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998), 313-314.

¹²² W.P.V. van der Ende, et al., “Symposium: ‘De diplomatieke betekenis van de Vrede van Rijswijk,’” in *Historische Vereniging Rijswijk: Jaarboek 1997*, ed. W.P.V. van der Ende, et al. (Rijswijk: Koninklijke De Swart BV, 1997), 33-34.

¹²³ P.W. Meerts, “Symposium ‘Vrede van Rijswijk,’” in *Historische Vereniging Rijswijk: Jaarboek 1997*, ed. W.P.V. van der Ende, et al. (Rijswijk: Koninklijke De Swart BV, 1997), 30.

worden om het Huis ter Nieuwburg te betreden, omdat geen van de betrokken partijen de ander voor wilde laten gaan. Dit werd destijds als zeer belangrijk beschouwd.¹²⁴ Daarnaast moest er goed overlegd worden welke titels men aan elkaar gaf en kon men niet aan een tafel vergaderen. Immers, wie zat waar en wie mocht er aan het hoofd zitten?¹²⁵ Over de inhoud van de vredesonderhandelingen zei Keens-Soper dat hij dacht dat Frankrijk in zijn achterhoofd al bezig was met de Spaanse erfenis en het bezit van het enorme Spaanse rijk, met name door de overzeese gebieden.¹²⁶

De tweede spreker, Willem Mastenbroek, ging nader in op de onderhandelings technieken die bij de vredesonderhandelingen in Rijswijk zijn gebruikt. Hij plaatste de onderhandelingen in Rijswijk, die werden gehouden in een kring en – zoals hierboven vermeld – zonder tafel, in een historisch perspectief. Hij vergeleek verschillende onderhandelingsmethoden vanaf de Romeinse tijd tot aan de Vrede van Rijswijk met elkaar en concludeerde dat elke periode in de tijd weer een ander soort gedrag en emotionele huishouding met zich meebrengt.¹²⁷ Nederlands vertegenwoordiger bij de Europese Unie Ben Bot, de laatste spreker op het symposium, ging in op de relatie tussen het ‘spel’ en de ‘knikkers’ tijdens onderhandelingen. Bot stelde dat het spel tijdens de onderhandelingen belangrijk is, maar dat men de knikkers nooit uit het oog mag verliezen.¹²⁸ Met de knikkers bedoelde Bot de inhoud van de onderhandelingen. Hij stelde de vraag of de ‘knikkers’ in de tijd van de Vrede van Rijswijk wezenlijk anders waren dan tegenwoordig en concludeerde dat het ook binnen de Europese Unie nog voor een belangrijk deel gaat om “de rangorde der staten”.¹²⁹

De Vrede van Rijswijk is door het symposium in Rijswijk in 1997 vanuit een ander perspectief belicht dan het gehouden symposium in Mainz. Anders dan in Mainz, waar men zich richtte op de veranderende positie van de politieke actoren in Europa, heeft men in Rijswijk de diplomatieke betekenis van de Vrede van Rijswijk onder de loep genomen door te kijken naar het proces van onderhandelen.

¹²⁴ R. Chandali en H.H. Huitsing, 36.

¹²⁵ *Zondagsblad van het Nieuws van den Dag*, “Willem III en de vrede te Rijswijk,” 26-09-1897.

¹²⁶ W.P.V. van der Ende, et al., 38.

¹²⁷ *Idem*, 47.

¹²⁸ *Idem*, 49.

¹²⁹ P.W. Meerts, 31.

Conclusie

Met deze scriptie heeft de Vrede van Rijswijk een plekje gekregen in de Nederlandse herinneringscultuur. Het doel van deze scriptie was om de herinneringsmomenten rondom de vredesonderhandelingen in 1697 in kaart te brengen en ervoor te zorgen dat de Vrede van Rijswijk niet meer een ‘vergeten vrede’ zou zijn. Zoals in het eerste hoofdstuk is te lezen, is de Vrede van Rijswijk in de literatuur omtrent Nederlandse herinneringsplaatsen, onderbelicht gebleven. Deze scriptie draagt met zijn herinneringsmomenten bij aan het duiden van de Vrede van Rijswijk als een belangrijk moment in de Nederlandse geschiedenis.

De vieringen en vreugdemomenten in het tweede hoofdstuk vormden de basis van de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk. De ondertekende vrede lag toen nog vers in het geheugen en voor de Republiek aan het eind van de zeventiende eeuw betekende dit een nieuwe start. Deze start werd gekenmerkt door een economisch begin, waarin er weer in vrijheid gehandeld kon worden. Door de Negenjarige Oorlog was de handel op zee lastig geweest en was de economie van de Republiek verslechterd. In de pamfletten en lofliederen is dan ook de blijdschap te lezen waarmee men de Vrede van Rijswijk verwelkomde. Een analyse van de pamfletten die naar aanleiding van de Vrede van Rijswijk zijn gepubliceerd, laat zien dat zij één aspect gemeen hebben: stuk voor stuk wordt er verwezen naar mythologische en Bijbelse figuren die de vreugde van het economische gewin van de vrede duidelijk maken. Kijkend naar het heden, kan gezegd worden dat het geloof ten tijde van de Vrede van Rijswijk een grotere maatschappelijke rol speelde dan tegenwoordig. Men dacht dat de Vrede van Rijswijk een door God gegeven vrede was. De vreugde die in de periode na het ondertekenen van de Vrede van Rijswijk heerste, moet in de tijd van het einde van zeventiende eeuw gezien worden. De Negenjarige Oorlog had de handel belemmerd en de economie geen goeds gedaan. Voor een handelsland als de Republiek was het daarom groots nieuws dat er een einde kwam aan de oorlog, waardoor de handel weer kon worden hervat.

Het multimediale geheugen – zoals Eekhout dat ook schetst in haar proefschrift – dat aan het einde van de zeventiende eeuw zorgde voor de herinneringen aan de Vrede van Rijswijk, was echter van korte duur. In de periode tussen het ondertekenen van de Vrede van Rijswijk en de Franse Revolutie is er immers weinig aandacht besteed aan de vredesonderhandelingen van 1697. Dit heeft te maken met het feit dat de Vrede van Rijswijk misschien in de vergetelheid is geraakt door de snelle komst van een nieuwe oorlog, namelijk

de Spaanse Successieoorlog. Het einde van deze oorlog markeerde het einde van het tijdperk van Lodewijk XIV en overschaduwde dus min of meer de vergeten vrede in Rijswijk.

Stadhouder Willem V en architect Schonk hebben daarin echter verandering gebracht. De constructie van de Naald van Rijswijk in het laatste decennium van de achttiende eeuw heeft de herinnering aan de Vrede van Rijswijk weer doen opbloeien. De gedenknaald wordt vandaag de dag nog steeds gezien als belangrijkste plaats van herinnering wanneer men aan de Vrede van Rijswijk denkt. Door de theorie van Pierre Nora en het begrip ‘vergeten’ te combineren, kan verklaard worden waarom de gedenknaald echter pas een eeuw na de Vrede van Rijswijk is gebouwd. Met de Naald van Rijswijk heeft Willem V geprobeerd zijn imago te herstellen, door zijn naam te verbinden aan een succesvol hoofdstuk in de Nederlandse geschiedenis. Door deze creatie zou zijn oude imago uit het geheugen moeten worden geschrapt. Herinneringen aan de Vrede van Rijswijk dienden hier dus als een propagandistisch middel voor de Willem V en de stadhouderlijke familie.

Na het bouwen van de gedenknaald aan het einde van de achttiende eeuw, is er ook in de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw stilgestaan bij de Vrede van Rijswijk. De herinneringen aan de vrede in Rijswijk is bij het tweehonderdjarig bestaan in de Nederlandse kranten van 1897 genoemd als een glorieuze vaderlandse periode. Men spreekt over de positie van Nederland in de Europese politiek in de late negentiende eeuw en vergelijkt deze met de twee eeuwen daarvoor. Geconcludeerd kan worden dat herinneringen aan de Vrede van Rijswijk gepaard gingen met een verlangen naar een tijd dat Nederland invloed had op het Europese politieke toneel.

In de eigentijdse geschiedenis, is er voor het eerst op wetenschappelijk gebied stilgestaan bij de Vrede van Rijswijk. Door het geven van een breed scala aan perspectieven, heeft het symposium in Mainz het belang van de Vrede van Rijswijk voor de Europese machtspolitiek benadrukt. Op symposium, en in de uitgegeven bundel naar aanleiding van het symposium wordt het belang van de Vrede van Rijswijk erkend. De Negenjarige Oorlog en de uitkomsten van de Vrede van Rijswijk hebben invloed gehad op alle spelers in de Europese politiek aan het einde van de zeventiende eeuw. Dankzij de gepubliceerde bundel met wetenschappelijk artikelen wordt duidelijk dat de Vrede van Rijswijk herdacht moet worden als een belangrijk hoofdstuk in zowel de Nederlandse als de Europese geschiedenis. Samen met het gehouden symposium in Rijswijk in 1997, waarbij de onderhandelingen zelf onder de loep werden genomen, hebben deze verschillende wetenschappelijke visies bijgedragen aan het feit dat de Vrede van Rijswijk ook driehonderd jaar na dato niet vergeten is.

De manier waarop de Vrede van Rijswijk door de tijd heen is herdacht, is veranderd. Het is lastig de periode waarin de gedenknaald werd gebouwd te vergelijken met bijvoorbeeld het jaar 1997. Men leefde in een andere periode, waarin Nederland ook een andere positie in de Europese politiek innam. Toch is te zien dat de herinneringscultuur rondom de Vrede van Rijswijk levend is gehouden en dat de vredesonderhandelingen in 1697 geen voetnoot, maar een belangrijk hoofdstuk in de Nederlandse geschiedenis horen te zijn. Het is nu te hopen dat de Vrede van Rijswijk wel opgenomen zal worden in nieuwe literatuur omtrent Nederlandse herinneringscultuur.

Geraadpleegd materiaal

Benedict, Philip. "Shaping the Memory of the French Wars of Religion. The First Centuries." In *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann et al., 111-125. Leiden: Brill, 2013.

Black, Jeremy. "The Treaty of Rijswijk and the Long-term Development of Anglo-continental Relations." In *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt, 115-127. Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998.

Boucquet, Engelbregt. *Vervolg van het gepasseerde op de vrede-handel tot Ryswyk*. Gent: Universiteit Gent, 1897.

Broomhall, Susan, "Disturbing Memories. Narrating Experiences and Emotions of Distressing Events in the French Wars of Religion." In *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann et al., 253-267. Leiden: Brill, 2013.

Chandali, R., Huitsing, H.H. *Ter Nieuwburg en de Vrede van Rijswijk: Vorstelijk vertoon in een Hollands dorp*. Rijswijk: Rijswijk Historische Reeks, 1989

De Telegraaf. "Nieuwstijdingen." 20-09-1897.

De Tijd: Dagblad van Nederland. "De Vrede van Rijswijk 250 jaar." 19-09-1947.

De Tijd: Dagblad van Nederland. "De Vrede van Rijswijk wordt feestelijk herdacht." 12-09-1947.

Deym, Adrianus. *Op de Ryswykse vrede van den 21 september 1697: Inde Na-nagt, en omtrent het deurbreeken van den Dagh voltrokken*. 's-Gravenhage: Cornelus van Dyck, 1697.

Doedijns, Hendrik. *De Haegse Mercurius: 9 aug. 1697 - 1 febr. 1698*. Rietje van Vliet, ed. Leiden: Uitgeverij Astraea, 1996.

Duchhardt, Heinz. "Der Friede von Rijswijk in der Perspektive der Nachwelt." In *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt, 313-320. Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998.

Duchhardt, Heinz, ed. *Der Friede von Rijswijk 1697*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 1998.

Dunk, Thomas von der. "Een vorsteljik balling als tourist: De reizen van voormalig stadhouder Willem V in Engeland 1795-1801." In *Oranje in revolutie en restauratie: Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1996*, ed. L.J. van der Klooster, et al., 113-135. Rotterdam: Barjesteh, Meeuwes & Co, 1996.

Eekhout, Marianne. "Celebrating a Trojan Horse. Memories of the Dutch Revolt in Breda, 1590-1650." In *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann et al., 129-147. Leiden: Brill, 2013.

Eekhout, Marianne. *Material Memories of the Dutch Revolt: The Urban Memory Landscape in the Low Countries, 1566-1700*. Proefschrift. Universiteit van Leiden, 12 november 2014.

Ende, W.P.V. van der, et al. "Symposium 'De diplomatieke betekenis van de Vrede van Rijswijk'." In *Historische Vereniging Rijswijk: Jaarboek 1997*, ed. W.P.V. van der Ende et al., 29-32. Rijswijk: Koninklijke De Swart BV, 1997.

Ende, W.P.V. van der, et al., ed. *Historische Vereniging Rijswijk: Jaarboek 1997*. Rijswijk: Koninklijke De Swart BV, 1997.

Esser, Raingard. *The Politics of Memory: The Writing of Partition in the Seventeenth-Century Low Countries*. Leiden: Brill, 2012.

Europische Mercurius: Achtsten Stuk, Eerste Deel. Begrypende de eerste zes maanden van het Jaar 1697. Amsterdam: Timotheus ten Hoorn, 1697.

Europische Mercurius: Achtsten Stuk, Twede Deel. Begrypende de laatste zes maanden van het Jaar 1697. Amsterdam: Timotheus ten Hoorn, 1697.

Flegel, Christoph. "Die Rijswijker Klausel und die Lutherische Kirche in der Kurpfalz." In *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt, 271-279. Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998.

Haks, Donald. *Vaderland en vrede 1672-1713: Publiciteit over de Nederlandse Republiek in de oorlog*. Hilversum: Verloren, 2013.

Het Vaderland: Staat- en letterkundig Nieuwsblad. "Herinnering aan den Vrede van Rijswijk." 31-07-1929.

Het Vaderland: Staat- en letterkundig Nieuwsblad. "Het monument van den vrede te Rijswijk: Een onwaardige toestand." 07-06-1927.

Hasmoor, Hendrik. *Oorlog en vrede of d'oorlog door vrede verjaagt. In 't jaar 1697*. Amsterdam: Johannes Strander, 1697.

Haven, Kornee van der. "Dat heeft men uw Beleid, uw groot Beleid te danken." *Holland: Historisch Tijdschrift* 36, 4 (2004): 313-326.

Haven, Kornee van der. "Voorzichtige propaganda in twee Amsterdamse vredespelen." *De Zeventiende Eeuw: cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 25, 1 (2009): 39-52.

Hesseliuss, Franciscus. *Bellona vluchtende voor de algemeene vrede*. Leiden: Henrik Teerinch, 1697.

Koning, L. de. *Verhalen van Rijswijk: De canon*. Rijswijk: Stichting Rijswijkse Historische Projecten, 2007.

Kim, Woosang, "Power Transitions and Great Power War from Westphalia to Waterloo." *World Politics* 45, 1 (1992): 153-172.

Kist, N.C. *Neerland's Bededagen en Biddagbrieven. Eene bijdrage ter opbouw van de geschiedenis van staat en kerk in Nederland*. Leiden: S. en J. Luchtmans, 1849.

Klooster, L.J. van der, Tamse, C.A. en Tiethoff-Spliethoff, M.E., ed. *Oranje in revolutie en restauratie: Jaarboek Oranje-Nassau Museum 1996*. Rotterdam: Barjesteh, Meeuwes & Co, 1996.

Kuijpers Erika, "Between Storytelling and Patriotic Scripture. The Memory Brokers of the Dutch Revolt." In *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann et al., 183-202. Leiden: Brill, 2013.

Malettke, Klaus. "Der Friede von Rijswijk (1697) im Kontext der Mächtepolitik und der Entwicklung des Europäischen Staatensystems." In *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt, 1-45. Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998.

Manifest, houdende de redenen waerom de Hoogh. Mog. Heeren Staten Generael genoodtzaeckt zijn tegens de Koningen van Vranckrijck en Spaigne den Oorlogh te declareren, in dato den achtsen Mey 1702. 's-Gravenhage: Drucker van de Hoogh, 1702.

Meerts, P.W. "Symposium 'De Vrede van Rijswijk'." In *Historische Vereniging Rijswijk: Jaarboek 1997*, ed. W.P.V. van der Ende, A.M.C. van Pesch en R.P.M. de Mooy, 29-32. Rijswijk: Koninklijke De Swart BV, 1997.

Mooijweer, Marianne. "Gestold verleden: De Nederlandse geschiedenis in lieux de mémoire." *Geschiedenis Magazine* 41, 2 (2006): 44-47.

Munkerus, Samuel. *Vrede-zang aan de Groot Agtbare Heeren van Dordrecht*. Dordrecht: Joannes van Braam, 1698.

Nieuwe Amsterdamsche Courant: Algemeen Handelsblad. "Vredebond." 02-07-1897.

Nieuwe Rotterdamsche Courant. "Het openluchtspeel: De Vrede van Rijswijk." 03-10-1924.

Nieuws van den Dag: Kleine Courant. "Prentenkabinet." 27-09-1897.

Nieuws van den Dag: Zondagsblad. "Willem III en de vrede te Rijswijk." 26-09-1897.

Nora, Pierre. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire." *Representations* 26 (1989): 7-24.

Nusselder, E.J. *Bouwhistorische documentatie en waardebeoordeling: Rijswijk Gedenknaald*. Leiden: Bureau voor Bouwhistorisch Onderzoek J.F. Dröge, 1992.

NPO Geschiedenis. "In Europa+ 1929: Herstelconferentie in Den Haag probeert Duitsland tegemoet te komen Vernedering van Versailles bedreigt wereldeconomie én Europese vrede." <http://www.npogeschiedenis.nl/nieuws/2008/januari/In-Europa-1929-Herstelconferentie-in-Den-Haag-probeert-Duitsland-tegemoet-te-komen.html> (bekeken 14-11-2014).

Oakley, Steward Philip. *William III and the Northern Crowns During the Nine Years War, 1689-1697*. New York: Garland Publishing, 1987.

Ollefen, L. van en Bakker, R.S. *De Neerlandsche stad- en dorpbescrijver II (Delfland)*. Amsterdam: H.A. Banse, 1793.

Onnekink, David. "The Last War of Religion? The Dutch and the Nine Years War." In *War and Religion after Westphalia 1648-1713*, ed. David Onnekink, 69-88. Aldershot: Ashgate, 2009.

Oxford Dictionaries. "Honi soit qui mal y pense." <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/honi-soit-qui-mal-y-pense> (bekeken 06-11-2014).

Petritsch, Ernst D. "Rijswijk und Karlowitz: Wechselwirkungen Europäischer Friedenspolitik." In *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt, 291-311. Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998.

Pollmann, Judith. "Met grootvaders bloed bezegeld: Over religie en herinneringscultuur in de zeventiende-eeuwse Nederlanden." *De Zeventiende Eeuw* 29, 2 (2013): 154-175.

Pollmann, Judith en Kuijpers, Erika. "Introduction. On Early Modernity of Modern Memory." In *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann et al., 1-23. Leiden: Brill, 2013.

Pollmann, Judith, et al., ed. *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*. Leiden: Brill, 2013.

Prak, Maarten. "Amsterdam Rembrandthuis: Inleiding." In *Plaatsen van herinnering*, ed. Maarten Prak, 17-23. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2006.

Prak, Maarten, ed. *Plaatsen van herinnering: Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2006.

Rodenburg, A. *De Vrede van Rijswijk 1697-1947*. Rijswijk: V.A. Kramers, 1947.

Sas, N.C.F. van. "De vaderlandse herinnering." In *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen*, ed. N.C.F. van Sas, 9-20. Amsterdam: Uitgeverij Contact, 1995.

Sas, N.C.F. van, ed. *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen*. Amsterdam: Uitgeverij Contact, 1995.

Scéperus, Pieter. *Korte beschryvinge, ter gedagtenisse van alle de voornaamste vuurwerken, sinnebeelden, spreuken, en aanmerk-waardigheden*. Amsterdam: Boekverkooper op den Dam, 1697.

Stamkot, Bert. *Sporen van de vaderlandse geschiedenis: bepalende plekken uit meer dan 2000 jaar geschiedenis van Nederland*. Arnhem: Terra, 2009.

Steen, Jasper van der. "A Contested Past. Memory Wars During the Twelve Years Truce (1609-21)." In *Memory before Modernity: Practices of Memory in Early Modern Europe*, ed. Judith Pollmann et al., 45-61. Leiden: Brill, 2013.

Tilburg, Arnoud van. “De Naald van Rijswijk.” <http://arnoudvantilburg.nl/gallery/de-naald-rijswijk/> (bekeken op 23 december 2014).

Vogt, Martin. “Die Bedeutung der Peripherie in der Zeit des Friedens von Rijswijk.” In *Der Friede von Rijswijk 1697*, ed. Heinz Duchhardt, 129-149. Mainz: Verlag Phillip von Zabern, 1998.

Wittop Koning, D.A. “De Friese Penning op de Vrede van Rijswijk.” *De Geuzenpenning: munt- en penningkundig nieuws* 8. 1 (1958): 12.